e-RANOK

МОЯ КРАЇНА

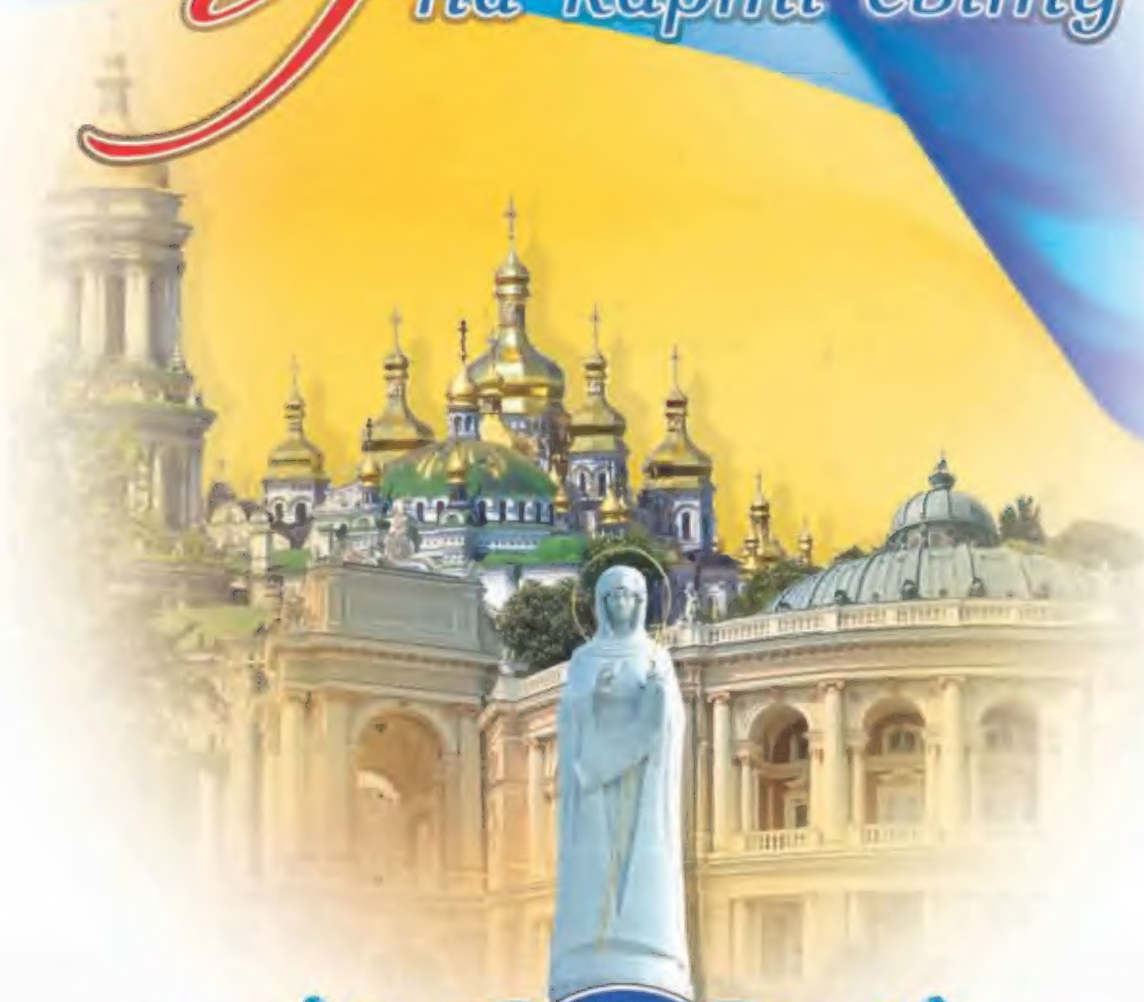
Україна на карті світу

ДИТЯЧА ІЛЮСТРОВАНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ВИДАВНИЦТВО РАНОК

МОЯ КРАЇНА

Україна на карті світу

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УДК 59.018
ББК 28.03
С77

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Стадник О. Г.

С77 **Україна на карті світу.** — Х.: Веста, 2010.— 64 с.: іл.
ISBN 978-966-08-4950-1

Читачі книги отримають докладні відомості про географічне положення нашої країни, про її рельєф і корисні копалини, про народні звичаї та систему господарювання в усіх регіонах — від Полісся до Криму. Окрему увагу приділено кожній із семи країн, які мають спільні кордони з Україною.

УДК 59.018
ББК 28.03

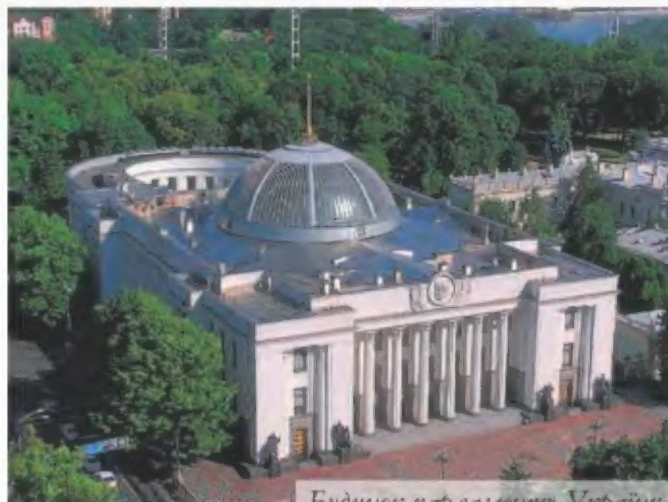
ISBN 978-966-08-4950-1

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА СЕРЕД КРАЇН СВІТУ

Державою називають територію населену людьми й обмежену кордонами. Вона включає сушу, ріки, озера, підземні багатства і навіть ділянку неба — повітряний простір над даною країною. Право називати державою ту частину планети, на якій живеш, часто пов'язане з боротьбою, а іноді навіть із воєнними діями. Проте кількість держав постійно зростає. Сто років тому їх налічувалося близько шістдесяти, а нині — понад сто дев'яносто. Серед наймолодших держав — Білорусь, Молдова, Словаччина, Хорватія і, звичайно, Україна. Одні з них уперше з'явилися на карті як незалежні країни, інші, у тому числі й Україна, відродилися після того як входили до складу інших держав.

Будинок парламенту України

На чолі Київської Русі стояв великий князь. Від 1019 до 1054 року ним був Ярослав Мудрий (близько 980 — 20 лютого 1054). Його діяльність пов'язана із просвітительством і зміцненням християнської релігії на Русі. За наказом Ярослава Мудрого, в Києві було побудовано фортечні укріплення («місто Ярослава»), Золоті ворота з надбрамною Благовіщенською церквою, Софійський собор, засновані монастирі святих Георгія та Ірини. Ці чудові споруди були покликані символізувати переміщення до Києва центру православного світу.

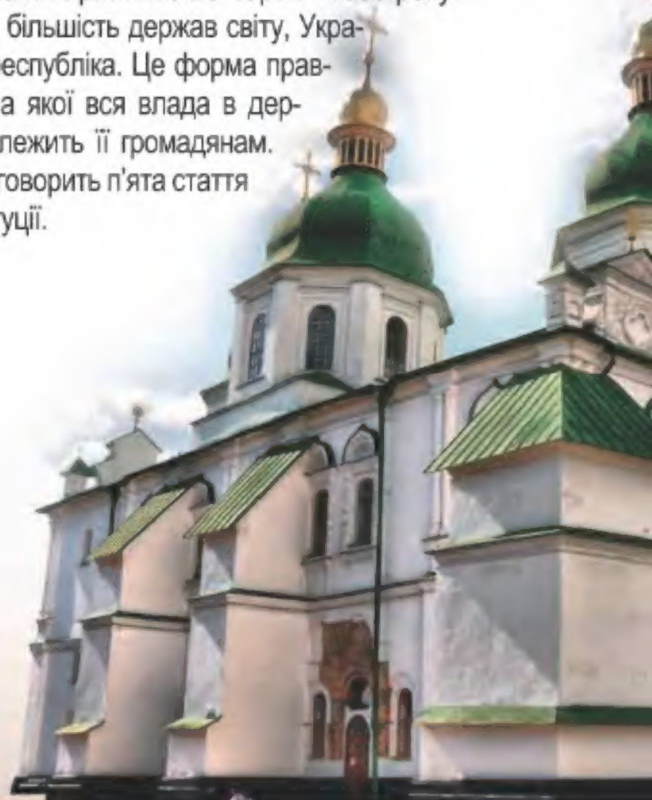
Учені гадають, що процес утворення нових держав триватиме й далі. Це пояснюється бажанням багатьох народів самостійно вирішувати свою подальшу долю. Право на це закріплено в Уставі найбільшої та найавторитетнішої міжнародної організації — ООН (Організації Об'єднаних Націй). У ній представлені майже всі держави світу.

Важливою ознакою держави, є її незалежність від інших країн. Це означає, що обрані її громадянами органи влади самостійно вирішують, як будувати життя країни, розпоряджаються наявними природними багатствами: корисними копалинами та морським узбережжям, лісами та полями, ріками та озерами.

Основний закон, за яким живе держава, називається Конституцією. У ній закріплено принципи її устрою, права та обов'язки громадян. Конституцію України прийнято 28 червня 1996 року.

Як і більшість держав світу, Україна — республіка. Це форма правління, за якої вся влада в державі належить її громадянам. Про це говорить п'ята стаття Конституції.

За Ярослава Мудрого завершився процес об'єднання під владою київського князя всіх східнослов'янських земель (Ярослав Володимирович Мудрий, близько 980 — 20 лютого 1054 р.).

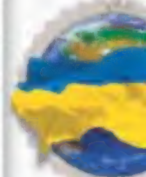

Маріїнський палац у Києві зведений у 1750 — 1755 рр. Резиденція Президента України

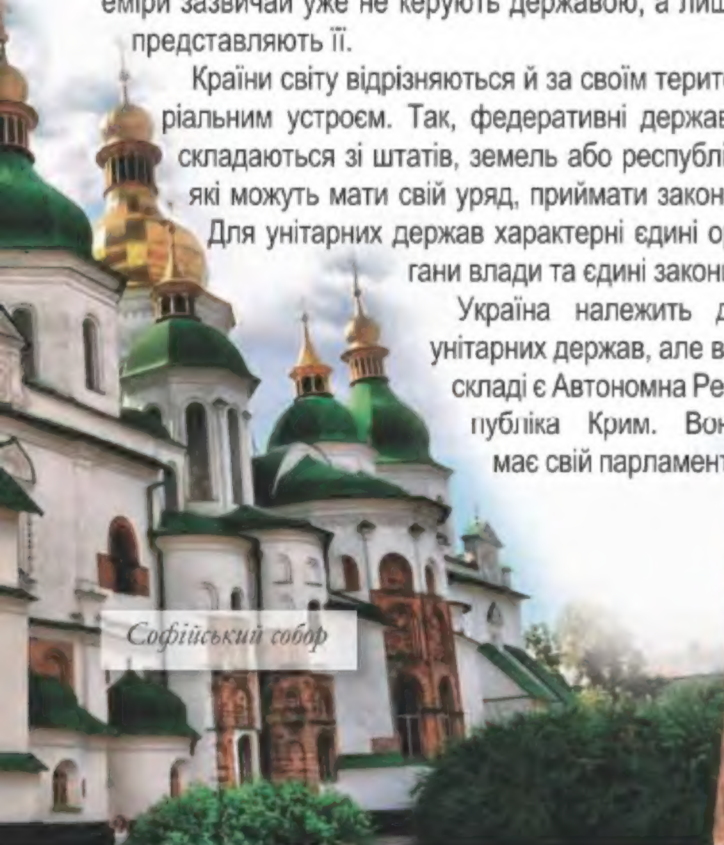
Аж до початку XIX століття більшість країн світу були абсолютними монархіями. Така система влади мало залежала від волі громадян держави. Почасти монархи, незважаючи на інтереси та думку населення своїх країн, самостійно оголошували війну й укладали мир, страчували та милували.

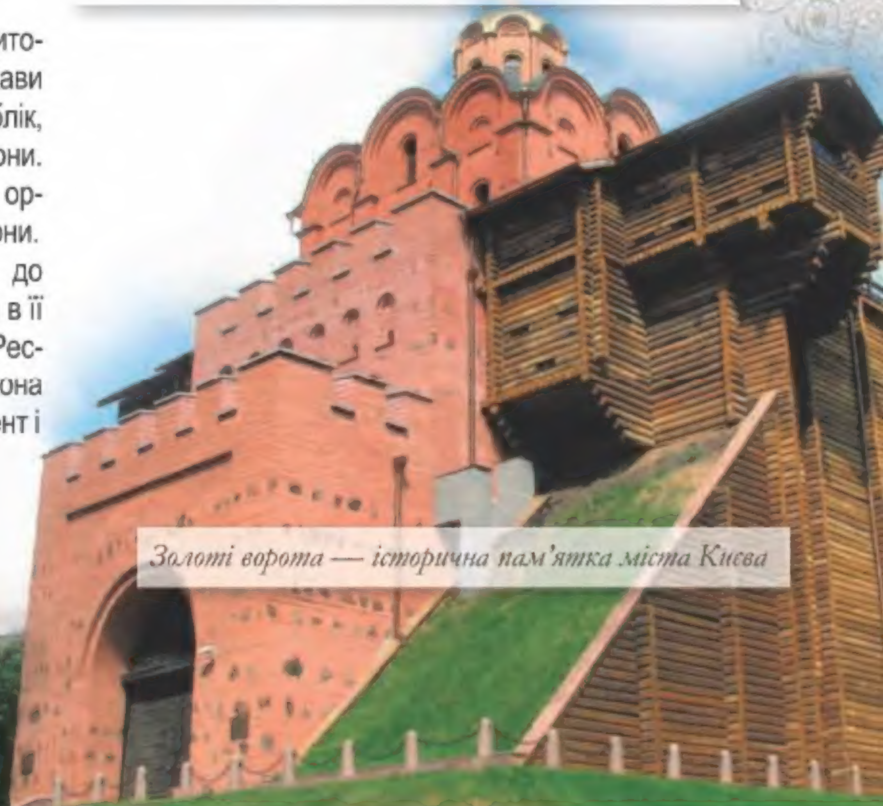
Тривалий час найпоширенішою в світі була інша форма правління — абсолютна (необмежена) монархія. У цьому випадку вся влада належить одній людині й передається в спадок. У деяких державах монархія ще збереглася — наприклад, у Саудівській Аравії та Брунеї. Але в більшості країн влада монархів обмежена. Імператори, королі, еміри зазвичай уже не керують державою, а лише представляють її.

Країни світу відрізняються й за своїм територіальним устроєм. Так, федеративні держави складаються зі штатів, земель або республік, які можуть мати свій уряд, приймати закони. Для унітарних держав характерні єдині органи влади та єдині закони. Україна належить до унітарних держав, але в її складі є Автономна Республіка Крим. Вона має свій парламент і уряд, які самостійно вирішують багато питань щодо внутрішнього життя республіки. Усе, що стосується взаємин із іншими державами, є сферою діяльності уряду, що перебуває в столиці України — місті Києві.

Дуже важливо, щоб отримання країною незалежності проходило мирно. Так відбувалося з Чехословаччиною, коли на її території утворилося дві незалежних держави — Чехія та Словаччина. Зовсім інакше це було в Югославії, де велися військові дії, лилася кров людей. Такий шлях дуже небезпечний не лише для самої країни та її населення, але й для всього світу. Військовий конфлікт, подібно до виру, тягне країну й народи, які її населяють, на дно, де панують розруха, голод, хвороби.

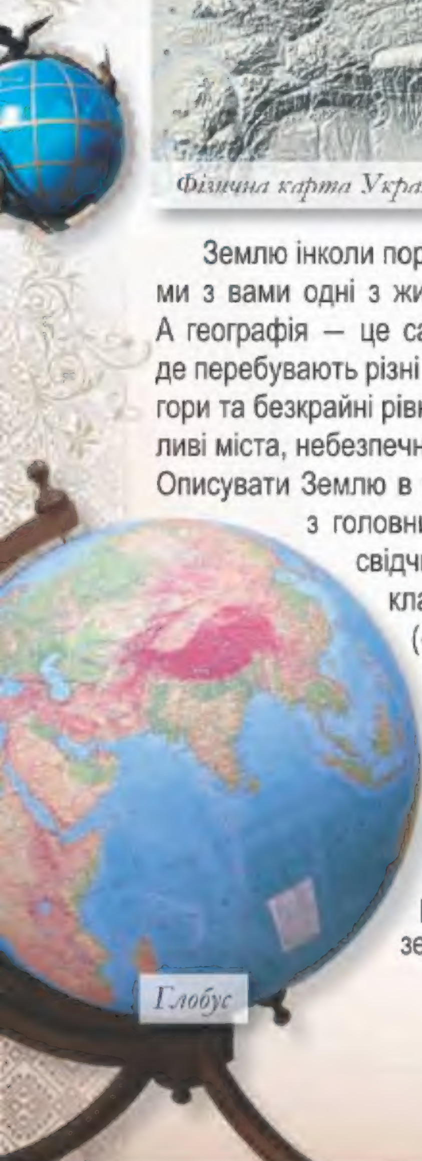

Софійський собор

Золоті ворота — історична пам'ятка міста Києва

КАРТА — МОВА ГЕОГРАФІЇ

Фізична карта України

Глобус

Землю інколи порівнюють із великим будинком, ми з вами одні з жителів цього будинку-планети. А географія — це саме та наука, яка розповідає, де перебувають різні «земні приміщення»: сивочолі гори та безкрайні рівнини, буремні океани й метушливі міста, небезпечні льодовики й життєдайні ріки. Описувати Землю в усьому її різноманітті — одне з головних завдань географії. Про це свідчить і сама її назва, що у перекладі означає «землеописання» («гео» — Земля, «графо» — пишу).

Сучасна географія являє собою цілу співдружність наук. Особливе й почесне місце в ній займає картографія. Картографи складають різні види карт. Ці зображення земної поверхні можна віднести до числа тих унікальних винаходів, які змінили життя людини, надали їй нові, раніше недоступні можливості.

Уміння працювати з картою не менш важливе, ніж уміння читати й писати. Карта може повідомити багато цікавого, але потрібно знати її «мову». За кожним знаком, лінією, колірним відтінком на карті стоять дійсні об'єкти та явища. Сполучення різних умовних знаків дає вам уявлення про зображену на карті місцевість. Щоб отримати цю інформацію, необхідно навчитися читати карту, тобто розуміти зміст використовуваних у ній позначок.

Шлях до тієї карти, яку можна побачити в атласі або книзі, був довгим. Це пояснюється пошуком найбільш досконалих і зручних способів зображення поверхні нашої планети. Отриманий результат — це сучасні карти, які дозволяють побачити й невелику ділянку Землі, і всю нашу планету. При цьому ними

Карта рослинності світу

можуть скористатися представники різних народів, тому що карти складаються за допомогою зрозумілої всім міжнародної «мови» — умовних позначок.

Родина карт дуже численна, її можна порівняти з родиною народів, що населяють Землю, кожен тут знаходить своє місце. Своє місце й призначення знаходить і кожна з карт. Одні з них містять інформацію про природу Землі, інші — про країни світу, треті — про господарство.

Достатньо подивитися на політичну карту світу, щоб зрозуміти: вона «розповідає» про держави, їхнє географічне положення, столиці та інші великі міста. На такій карті території країн виділено певним кольором, за допомогою умовних знаків позначено державні кордони. Якщо територія держави велика, то її назву можна прочитати прямо на зображенні. Якщо маленька — на її території ви знайдете цифру, під якою назву держави наведено за межами карти.

Об'ємною моделлю нашої планети є глобус Землі (у перекладі з латини «глобус» означає «куля»). Він найбільш точно передає зовнішній вигляд нашої планети, обриси материків, островів, океанів, озер.

Поряд із незалежними державами у світі ще збереглися території, залежні від інших країн. Після назви цих країн на політичній карті в дужках указується, до якої держави вони належать. Лише на території Антарктиди немає держав, тому цей материк на політичній карті не зафарбований.

УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВА

Україна розташована в центрально-східній частині Європи. Це – одна з шести частин світу. Вона розташована на заході материка Євразія і займає приблизно п'яту його частину. На особливості її географічного положення вказує саме слово – «Європа», у перекладі з ассирійської мови воно означає «захід».

Площа Європи – близько 10 млн км^2, це приблизно 15 територій України. Вона не така велика, як Азія; на її території немає такої протяжної гірської системи, як в Америці; тут не водяться такі екзотичні тварини як в Африці; вона не така компактна, як Австралія. Але саме Європа довго була взірцем досягнень людини, на які рівнялося й рівняється населення Землі.

Основна частина жителів Європи розмовляє мовами, що належать до індоєвропейської сім'ї (романська, слов'янська та германська групи). Кельтськими мовами розмовляють ірландці, шотландці та валлійці (Велика Британія), бретонці (Франція). Угорці, фіни, естонці й саамі (лопарі) спілкуються між собою мовами уральської сім'ї. Зовсім відособлена мова басків, які живуть в Іспанії та Франції.

На відміну від більшості інших частин світу, Європа оточена Світовим океаном тільки з трьох боків. На півночі вона обмивається Північним Льодовитим океаном і його морями, на північному заході та заході – Атлантичним. На півдні її береги пестить тепле Середземне море, на південному сході – Чорне й Азовське, які глибоко врізаються в територію материка. Саме в цьому районі розкинулася найбільша за територією європейська держава – Україна. За площею вона більша, ніж такі країни, як Велика Британія й Італія.

Європа має надзвичайно сприятливе приморське положення (крім окремих районів її східної частини) і перебуває на перетині міжнародних шляхів сполучення, особливо інтенсивний рух транспортних потоків у західній частині та в центрі Єврoпи.

Береги Європи сильно порізані затоками, бухтами й бухточками. За розчленованістю берегової лінії цей материк – «чемпіон світу». Найбільші півострови – Скандинавський, Піренейський, Апеннінський, Ютландія, Балканський і Кримський. Кримський півострів є територією України. З основною частиною країни він з'єднаний вузьким Перекопським перешийком. На території півострова розміщуються Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, а також частина Херсонської області.

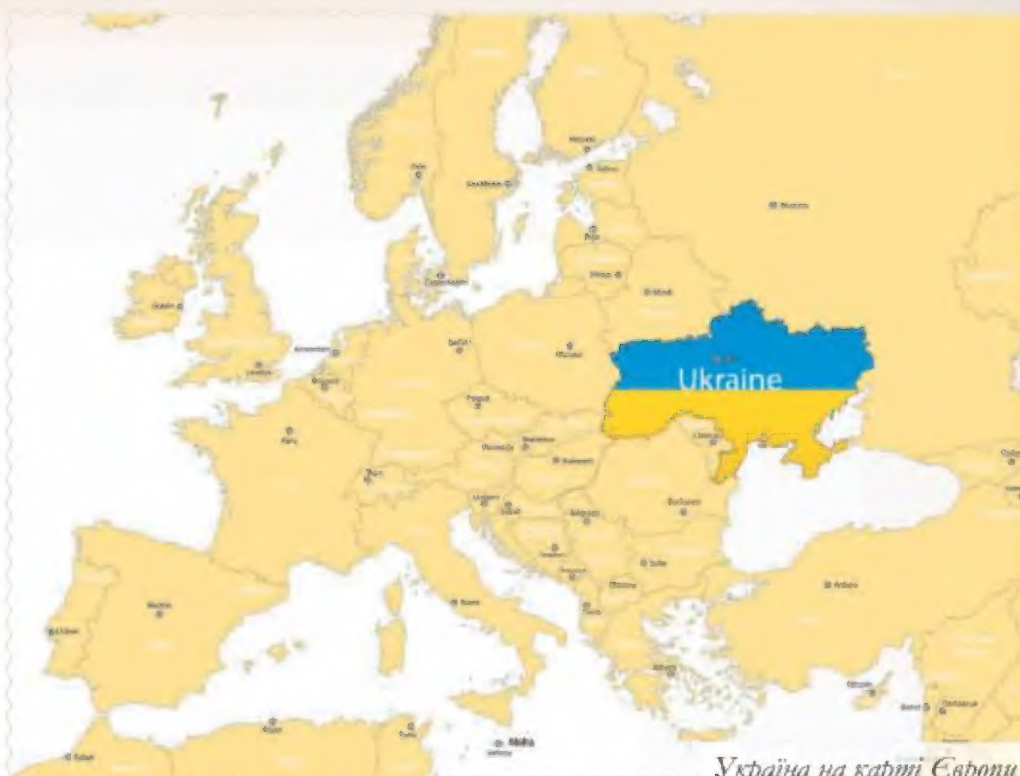
Своєрідним ядром рельєфу Східної та частково Центральної Європи є Східноєвропейська рівнина. Це найбільший рівний простір даної частини світу, що займає майже всю територію України. У її рельєфі представлені горбкуваті височини й низовини. Пейзаж Східноєвропейської рівнини пожвавлюють пагорби, яри, пониззя із блюдцями озер і звивистих річок.

Кримський півострів глибоко видається в Чорне море, а зі сходу омивається Азовським морем.

Розміри півострова із заходу на схід (між мисами Кара-Мрун і Фонар) — 324 км, із півночі на південь (від Перекопського перешийка до мису Сарич) — 207 км. Довжина берегової лінії – понад тисячу кілометрів.

Палац Шенборнів на Західній Україні

Україна на карті Європи

У Європі налічується понад 725 мільйонів жителів, 46 мільйонів із них мешкає в Україні. За цим показником країна посідає п'яте місце, після Німеччини, Франції, Великої Британії та Італії.

Більшість європейців, у тому числі й жителі України, належить до європеоїдної раси. У представників цієї раси світла або смаглява шкіра, вузький виступаючий ніс, пряме або хвилясте волосся, причому в народів, які населяють північні райони Європи, воно зазвичай біляве, а в жителів півдня — темне. Особливість європеоїдів — розмаїтість кольору очей: від світло-блакитного до карого.

«Колиска» європеоїдної раси — Європа та прилеглі райони Азії й Африки. Саме з Європи в епоху Великих географічних відкриттів вирушали на освоєння Америки й Австралії португальці, іспанці, англійці та інші представники європеоїдної раси. Тому сьогодні вони населяють не лише територію своєї «колиски», але й Австралію, Північну та Південну Америку.

Найбільші народи Європи — росіяни, німці, італійці, французи, англійці та українці. Процес їхнього формування почався раніше, ніж в інших частинах світу. Уже до середини XIX сторіччя багато європейських народів, у тому числі й українці, склалися в нації. Кожна з них має свою мову, свою історію, традиції.

Багато частин світу, материки, країни нагадують своєю формою геометричні фігури або будь-які предмети. Наприклад, форма Австралії нагадує п'ятикутник, а Південна Америка має схожість із виноградним гроном. А от із Європою справа складніша — її форма не вписується у звичні рамки.

Феодосійська затока. Крим

СІМ ДРУЗІВ УКРАЇНИ

Одне з найважливіших понять географічної науки — географічне положення. Воно характеризує розташування країни на земній поверхні стосовно інших географічних об'єктів. У світі не існує двох країн, які б мали однакове географічне положення, це надає кожній із них унікальності. Так, Україна розташована на південному заході Східноєвропейської рівнини. Територія країни витягнута із заходу на схід, трохи східніше від центральної частини міститься столиця України — місто Київ.

Крайня північна точка території України міститься біля с. Грем'яч Новгород-Сіверського району Чернігівської області. Крайня південна точка — мис Сарич у Криму. Крайня західна точка розташована біля м. Чоп Закарпатської області. Крайня східна — на околиці с. Червона Зірка Міловського району Луганської області.

Україна має сім сусідів — Росію, Білорусь, Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію та Молдову. Державні кордони далекі від прямої лінії, що збільшує їхню довжину. Вона перевищує сім тисяч кілометрів, причому більше п'ятої частини — це морські рубежі. Загалом український кордон не має яскраво виражених природних перешкод і в основному проходить по рівнинній місцевості.

Велика кількість сусідів — позитивний бік географічного положення України. Завдяки цьому вона має більші можливості виходу в зовнішній світ. Найістотнішим є сусідство з Росією. На цю державу припадає понад третину всього сухопутного кордону України.

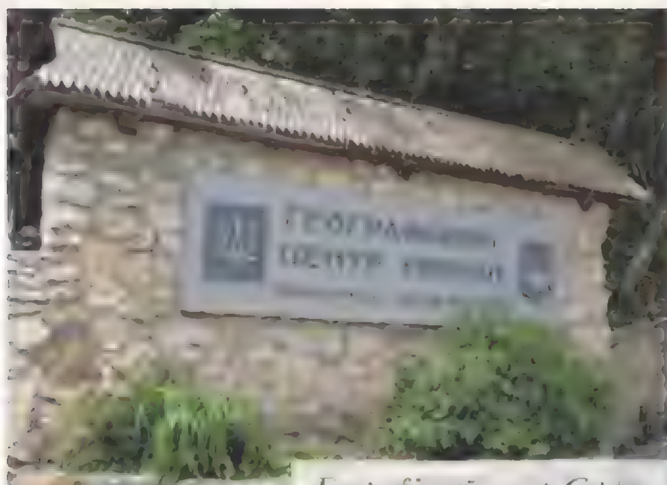
Один із найважливіших напрямків у міжнародних відносинах України визначається сусідством із країнами — членами Європейського Союзу: Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Між Польщею та Україною існують давні економічні й політичні відносини. У минулому західна частина України входила до складу Польської держави. Нині Польща підтримує прагнення України ввійти до Євросоюзу.

Зручне географічне положення території України здавна сприяло розвитку торговельних зв'язків із Середземномор'ям — центром світової торгівлі та культури Середньовіччя. Одним із найважливіших міжнародних торговельних шляхів був шлях «із варягів у греки». Саме цим шляхом у Середньовіччі підтримували торговельні та культурні зв'язки Візантія, Київська Русь і Скандинавія.

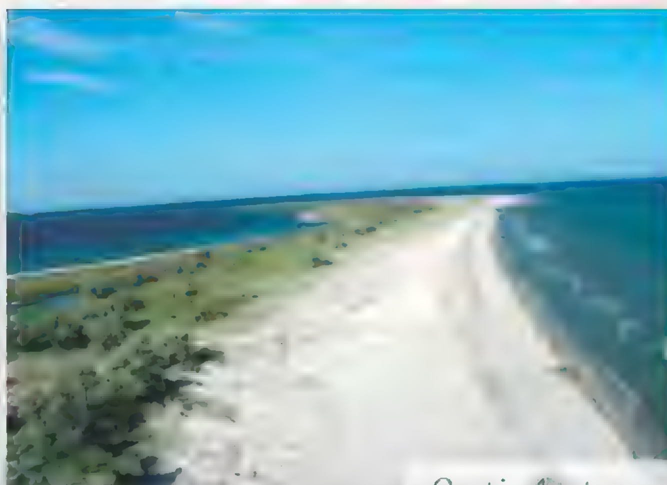
Порівняно невеликі кордони з Угорщиною та Словаччиною — важливі з точки зору виходу України до Західної Європи. Відносини з Румунією багато в чому визначаються проходженням кордону по нижній течії Дунаю.

Рахів — затишне містечко з тісними вуличками, що спускаються, як гірські річечки, до ріки Тиса

Географічний центр Європи

Острів Джарилгач

Найвіддаленішим островом України є острів Зміїний, розташований у північно-західній частині Чорного моря, за 37 км від Кілійського гирла Дунаю. Відповідно до давньогрецької легенди, острів підняла з дна моря богиня Фетида для свого сина Ахілла. На ньому перебуває невеликий, до ста осіб армійський гарнізон. Береги острова в основному скелясті, але є й чотири пляжі. Острів — місце відпочинку перелітних птахів.

Серед двох інших сусідів найпротяжніший кордон із Молдовою. Значна його частина проходить по ріці Дністер. Із Білоруссю Україна має загальну систему річкових і залізничних колій.

Із 1887 року географічним центром Європи прийнято вважати закарпатське село Ділове на території Західної України. Сьогодні географічна визначна пам'ятка перебуває в межах Рахівського району Закарпатської області. Цю територію зазвичай називають гуцульською столицею, а сам районний центр — «гуцульським Парижем».

Україна здавна мала господарські зв'язки з країнами Західної та Центральної Європи, Південно-Західної та Центральної Азії. По землях країни проходило багато торговельних шляхів — наприклад, із країн Балтії до Чорного моря й далі до Середземномор'я (шлях із «варягів у греки»), з Європи до Китаю, Індії та Ірану. І сьогодні країна розташована на перетині міжнародних шляхів сполучення, а відтак — найважливіших потоків пасажирів і вантажів.

Найбільше транзитом, тобто з одних країн в інші, через територію України проходить природного газу, нафти й металу з Росії до Центральної та Західної Європи. Завдяки цьому Україна одержує значні кошти, розвиває й удосконалює свою транспортну мережу.

Острів Зміїний

ВЕЛИКИЙ ЄВРАЗІЙСЬКИЙ ГІГАНТ

Росія — найбільш могутній в економічному й військовому відношенні сусід України. Це найбільша країна світу, яка за площею в чотири з половиною раза більша, за Західну Європу. Чверть цього євроазіатського гіганта перебуває в Східній Європі, а решта території — в Північній Азії. Дві третини кордонів Росії — морські, вона омивається морями Атлантичного, Північного Льодовитого й Тихого океанів. На суші країна межує з чотирнадцятьма державами, це світовий рекорд.

Ріка Волга

«Головною вулицею» Росії можна назвати Волгу. Це найбільша ріка Європи, її басейн займає понад третину Російської рівнини. Волга зіграла велику роль у культурному єднанні слов'янських, тюркських та фінно-угорських народів. Уже в «Географії» Птолемея згадується про Волгу, називану ним Ра. Для жителів Росії це символ країни, «матінка російських рік», оспівана в літературі, живописі, піснях, фольклорі. Ніякій іншій ріці вони не говорили стільки лагідних слів, як Волзі.

Російська Федерація розташована в різних кліматичних поясах. Але здебільшого клімат помірно-континентальний і континентальний. На території країни — у Східному Сибіру — розташований полюс холоду Євразії, середньомісячна температура січня тут становить –50 °C.

На території Росії протікають понад сто тисяч річок. Найбільші з них за довжиною — Об із притоками Іртиш, Лєна та Єнісей — несуть свої води по закутих холодом просторах Сибіру. Найбагатоводніший водний потік — Єнісей. Корінні жителі Сибіру — евенки, називають цю ріку «Велика вода». Росіяни, висловлюючи свою любов і повагу, іменують її «Єнісей-Богатир», «Єнісей-Батько», «Вісь Сибіру», «Брат океану». Велетень оспіваний письменниками та живописцями, але за популярністю поступається «матінці Волзі».

Росія — багатонаціональна країна, її народи розмовляють більш ніж 100 мовами та діалектами. Третю за чисельністю етнічну групу в населенні складають українці. Від 1959 до 1989 року їхня кількість зросла до 4,5 мільйона осіб. Перше місце за кількістю українців займає центр європейської частини, у тому числі Москва, Московська, Білгородська, Воронезька та Курська області.

Москва — столиця Росії. Кремль

Байкал

Тайговий ліс

Понад вісімсот тисяч українців живе на території Сибіру, більшість — у західній частині цього суворого краю. Із середини XIX століття почала збільшуватися їхня кількість і на Далекому Сході. Першими сюди прибули українські селяни з Київської, Полтавської та Чернігівської губерній. Зараз на всій території Далекого Сходу розселено більше півмільйона українців.

Після Другого Конгресу українців Росії (1997 р.) у цій країні було зареєстровано національно-культурну автономію «Українці Росії». Її презентація відбулася за участі членів уряду України та Росії під час офіційного відкриття Культурного центру України.

Україна здійснює зовнішньоторговельні операції із двомастами країнами світу, але найважливішим торговельним партнером є Росія. Головна причина — великі об'єми закупівлі природного газу. Багато Україна купує російської нафти, паперу, машин й устаткування, деяких видів металів.

У свою чергу, Росія купує продукцію українського виробництва. Найбільшою популярністю в сусідній країні користуються молочні та м'ясні продукти, кондитерські вироби. Так само росіяни купують сталь, добрива, деякі види машин і устаткування.

ПО-БРАТНЬОМУ ПОДІЛЯЮЧИ ЛІСИ ПОЛІССЯ

Для Білорусі кордон з Україною — південний. Територія цієї країни рівнинна. У її центральній, трохи піднятій частині розташована горбкувата височина. До півдня висота знижується, тут перебувають низовини Полісся. Цей казковий край лісів і озер пролягає на території двох сусідніх країн — Білорусі й України.

Білорусь відкрита всім вітрам, і не лише тим, які несуть тріскучі морози або спеку, але й для різного роду загарбників. Багато трагічних подій у її історії пов'язані з місцерозташуванням між євразійським гігантом — Росією з одного боку та країнами Центральної і Західної Європи — з іншого. Білорусь першою приймала удари наполеонівської Франції, кайзерівської, а потім фашистської Німеччини. Країна зазнавала величезних людських втрат.

Верхнє місто, Ратуша. Мінськ

Всесвітню популярність Поліссю принесла його дивовижна природа: унікальні заливні ліси та діброви, незаймані заплави рік. Це рідний дім численних тварин, у тому числі лосів, козуль, вовків, зайців, лисиць, білок, кабанів, бобрів, видр. Полісся являє собою найбільший у Європі район боліт і заболочених земель. Тільки Прип'ятські болота займають площу, яку можна порівняти з територією цілої європейської країни — Бельгії.

У Білорусі розташований всесвітньо відомий національний парк Біловезька пуща. У Середні віки це було місце князівського, а пізніше царського полювання. Зараз пуща — це своєрідний «острівець» зі збереженим реліктом прадавнього грабово-дубового європейського лісу. Тут, серед вікових дубів живуть «європейські бізони» — зубри, двометрові бурі ведмеді, граціозні європейські олені. Сто років тому майже всі зубри були винищені. Маючи всього кілька пар, ученим удалося відновити поголів'я цих могутніх тварин.

Головна водна артерія Полісся — ріка Прип'ять. Дві третини її русла розташовано на території Білорусі. Особливістю навколишньої місцевості є часті повені й заболочування земель. Щовесни над усім правобережжям Прип'яті розливається величезне озеро, по якому ходять катери. Лише зрідка тут помітні острівці, на яких ростуть сосни, дуби або туляться невеликі селища.

Із незапам'ятних часів частиною поліської природи стали й місцеві жителі — поліщуки, або, як їх іще називають, «люди на болоті». У своїх обрядах і піснях вони втілили трепетне поклоніння величній і неповторній красі рідного краю.

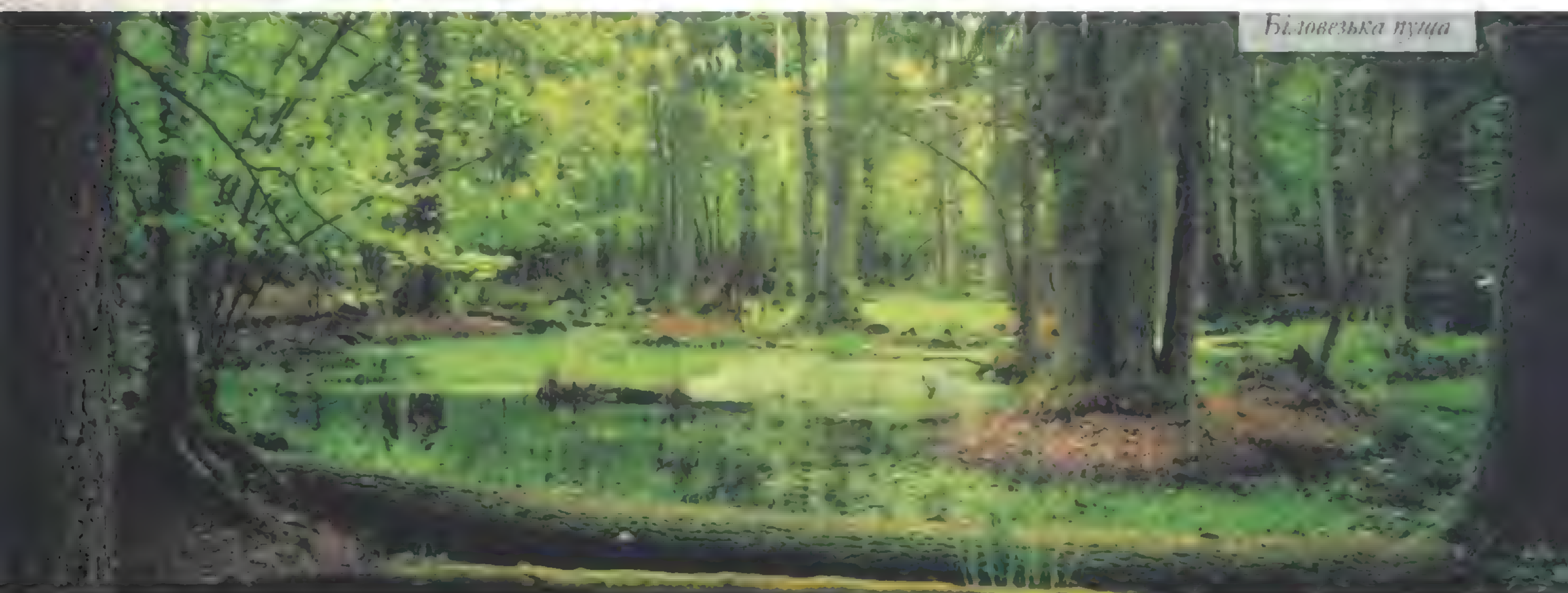

«Європейський бізон» — зубр

Білоруське Полісся історично пов'язане з Україною. Це збагатило самобутню культуру сусіднього народу, справило вплив не тільки на побут, обряди, але й на так званий «поліський діалект» білоруської мови.

У релігійному відношенні Білорусь здавна була місцем протиборства католицтва та православ'я. В V—XVIII століттях роль державної релігії відігравало католицтво. Поширенню православ'я сприяло входження до складу Росії. Сьогодні цю релігію сповідають дві третини населення країни.

У Білорусі проживає 300 тисяч українців. Найбільше їх у прикордонних районах і великих містах, у першу чергу, в столиці — Мінську. Майже стільки ж білорусів налічується в Україні. Особливо їх багато в Українському Поліссі, східних і південних районах країни.

Сусідні держави мають тісні економічні зв'язки. Україна відправляє в Білорусь сталь і вироби з цього металу, машини й устаткування, продукти харчування. У свою чергу, Білорусь поставляє трактори, вантажні автомобілі, електронно-обчислювальні машини, одяг.

Біловезька пуща

БАТЬКІВЩИНА ШОПЕНА ТА МІЦКЕВИЧА

Польща розташована в Центральній Європі. Вона має чимало спільного з Україною. Це й непроста доля народів, і розташування в сфері інтересів Росії, частиною якої були обидві країни.

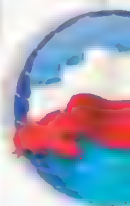
Так само, як і в Україні, у рельєфі Польщі переважають рівнини. Тільки на півдні здіймаються гірські масиви Судет і Карпат. Між ними розташоване пониззя, що називається Моравські Ворота. Воно служило проходом, що від прадавніх часів використовувався для здійснення торговельних зв'язків між Північною та Південною Європою.

Положення в центрі Європи, військова міць та агресивність багатьох сусідів стали причинами численних, у тому числі трагічних, подій в історії Польщі. Так, від 1795 до 1815 року польські землі перебували в складі Пруссії, Австрії та Росії.

Територію країни перетинають ріки Вісла й Одра. Вісла — головна водна артерія Польщі, вона прудко спускається з Карпат, тече через всю територію країни й упадає в Балтійське море. На її берегах розташована столиця держави — Варшава, міста Краків, Плоцьк, Торунь. У дельті Вісли зручно влаштувався найбільший порт країни — Гданськ.

Близько третини території Польщі займають ліси. Найбільше в них хвойних дерев, особливо сосни. У центральній частині поширені й листяні породи — дуб, бук, клен, береза. Уздовж вологих річкових долин переважають ясен, тополя та верба.

У 1240 році до Польщі вдерлися монголи. Наступного року ними було взято і спалено дощенту тодішню столицю держави — Краків. Відповідно до легенди, міський сурмач-дозорець подавав сигнал тривоги, аж поки його не вбила стріла. Про це нагадує звук труби, який щогодини звучить із вежі костьолу Святої Марії в Кракові й обривається на найвищій ноті.

Склад населення країни зазнав великих змін після Другої світової війни. У результаті вона перетворилася на однорідну державу, де переважна більшість населення — поляки. Українці в цей період переселилися з прикордонних районів у північну та західну частину країни. Зараз у Польщі налічується близько 300 тисяч українців.

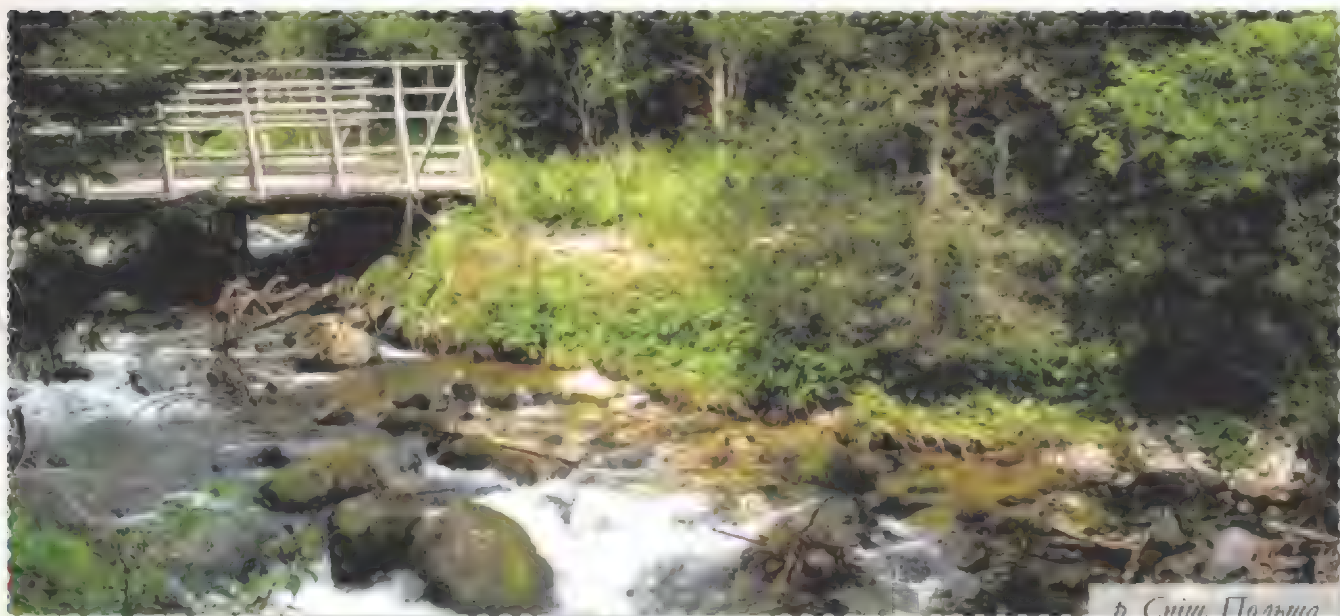
Набережна. Гданськ

Вежа костьолу Святої Марії. Краків

Польща — індустріальна держава. Найбільший рівень розвитку має Катовицьке воєводство (Верхня Сілезія). За значенням в економіці цей район займає таке ж місце, як Донбас в Україні. Тут працюють підприємства вугільної, хімічної промисловості, металургії, енергетики, та важкого машинобудування.

Так само, як і в Україні, в Польщі важливою галуззю є сільське господарство. Його особливість — велика кількість фермерських господарств. Більше половини продукції галузі вирощується на полях, найважливіші культури — пшениця, жито, ячмінь, овес, картопля та цукровий буряк.

У країні вирощується велика кількість яблук, ягід, капусти, моркви, цибулі. Польські фрукти, у першу чергу яблука, добре відомі в багатьох європейських державах, у тому числі й в Україні.

р. Сліш. Польща

МІЖ МАЛЬОВНИЧИМИ КАРПАТАМИ ТА КРАСЕНЕМ ДУНАЄМ

Словаччина — невелика держава, розташована в центрі Європи, між величними масивами Карпат і повноводним Дунаєм. Це переважно гірська країна, більша частина якої перебуває в межах Західних Карпат. Гірські пасма тут роблять своєрідний вигин, що нагадує підкову. Найбільшої висоти вони досягають у Високих Татрах, де міститься найвища точка країни й усіх Карпат – Герлаховськи-Штит.

Словаччина — придунайська країна. Могутній Дунай протікає на її південному заході, тут проходить кордон із Австрією та Угорщиною.

Українці (русини) з'явилися на території країни ще одинадцять століть тому. У той час хвиля слов'янських племен, подолавши Карпати, покотилася долинами Закарпаття й улаштувалася під Татрами. Тоді тут утворилося близько трьохсот давньоруських поселень. Найбільше з них — Пряшеве — стало географічним і духовним центром цього краю.

Національна свідомість українців-русинів розвивалася своїми шляхами. В XVIII столітті вихідці з Пряшівщини О. Духнович, О. Павлович, О. Добрянський порушували питання перед владою про створення на землях Галичини, Буковини, Закарпаття автономного воєводства із центром у Львові в межах Австро-Угорщини.

Основою економіки Словаччини є промисловість, яка дає понад третину національного багатства. Зберігає своє значення й сільське господарство.

Основні види транспорту — залізничний і автомобільний. Найважливіші транспортні магістралі мають транзитний напрямок з України та Росії до Чехії й далі до Західної Європи.

1870 року на Пряшівщині було понад 570 українських шкіл. У 1938 році у Чехословаччині відбулася реформа, в результаті якої країну було розділено на три автономні території — Чехію, Словаччину та Підкарпатську Русь. При цьому Пряшівщина з її українським населенням увійшла до Словаччини.

Зимовий відпочинок у Словаччині

ДЕРЖАВА МАДЯРІВ КЕЗТАРШАШАГ

Угорщина — держава з цікавою природою, багатою історією і працьовитими привітними людьми. Більша частина її території розташована на Середньодунайській низовині, оточеній півкільцем гір. На заході, з боку Австрії, до кордонів країни підступають відроги мальовничих Альп, із півночі її оточують величні Карпати.

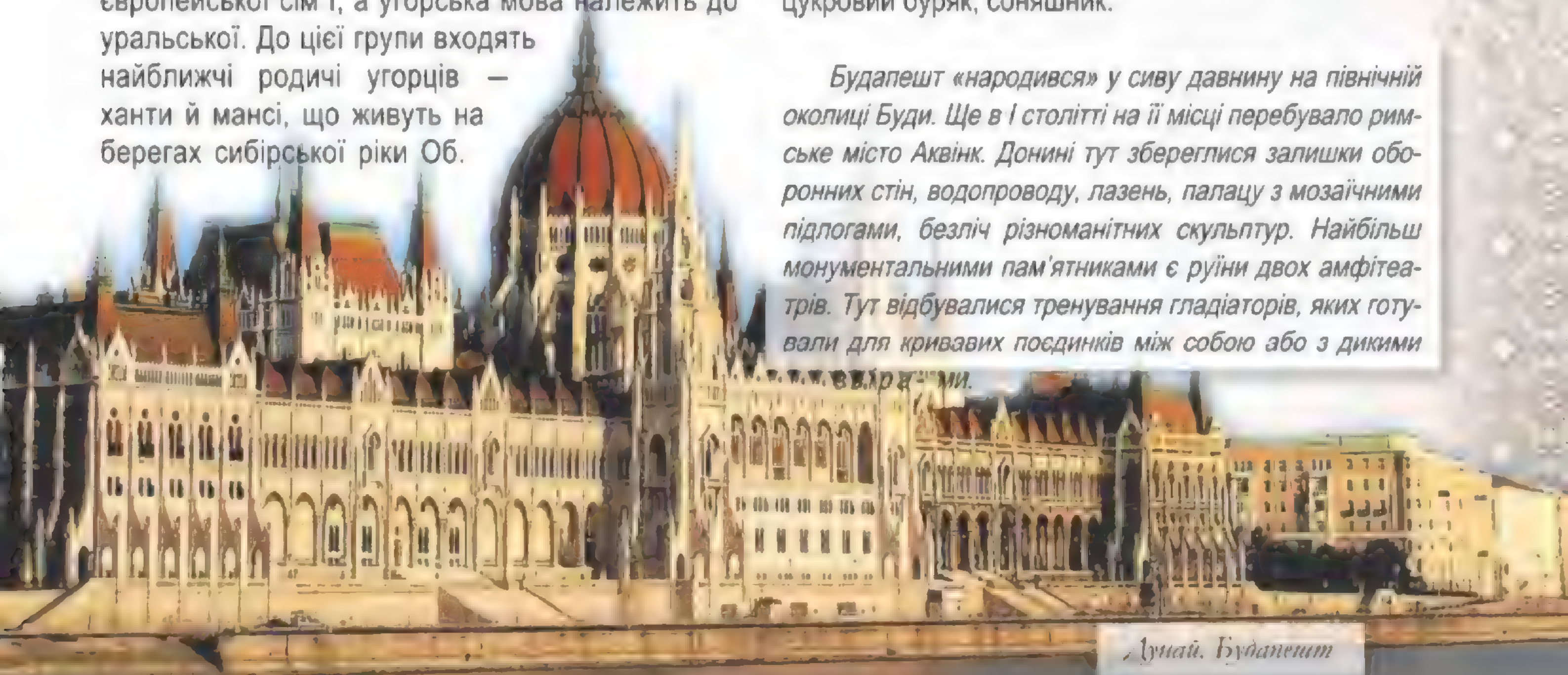
За своїм кліматом Угорщина нагадує окремі райони України. На це вказує й наявність угорських степів, знаменитої пушти, та й ґрунти тут ті ж самі — родючі чорноземи.

Угорщина — це країна, де розмовляють мовою, яка є дуже складною для більшості європейців. Справа в тому, що всі народи країн, які оточують Угорщину, розмовляють мовами індоєвропейської сім`ї, а угорська мова належить до уральської. До цієї групи входять найближчі родичі угорців — ханти й мансі, що живуть на берегах сибірської ріки Об. Багато угорських слів дуже довгі. Так, досить громіздка назва країни — «Мадярський Кезтаршашаг», а назви деяких міст просто страхітливі — Вашарошнамень, Фертесентміклош, Кишкунфеледьхаза.

Населення Угорщини досить однорідне — переважну більшість складають угорці. У країні налічується кілька тисяч українців. 1991 року тут було створене товариство Української культури в Угорщині. Його мета — зберегти й передати молодому українському поколінню мову та народні традиції.

Угорщина — індустріальна країна. Протягом кількох останніх десятиліть особлива увага тут приділялася розвитку харчової промисловості. Традиційно велике значення відіграє сільське господарство. Основні культури: пшениця, кукурудза, цукровий буряк, соняшник.

Будапешт «народився» у сиву давнину на північній околиці Буди. Ще в I столітті на її місці перебувало римське місто Аквінк. Донині тут збереглися залишки оборонних стін, водопроводу, лазень, палацу з мозаїчними підлогами, безліч різноманітних скульптур. Найбільш монументальними пам'ятниками є руїни двох амфітеатрів. Тут відбувалися тренування гладіаторів, яких готували для кривавих поєдинків між собою або з дикими звірами.

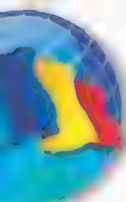
Дунай. Будапешт

З Україною співробітничають понад 500 угорських підприємств. Значні кошти вкладено в целюлозно-паперовий комбінат на Львівщині та Берегівський завод із виробництва радіоапаратури. Діє Угорське бюро з розвитку торгівлі з Україною, що організує зустрічі підприємців сусідніх країн.

«КРАЇНА РИМЛЯН»

У географічному положенні України та Румунії багато спільного. Обидві країни межують із Молдовою та Угорщиною, мають вихід до Чорного моря й ділять між собою одне із природних чудес світу – дельту ріки Дунай. Вона являє собою цілий комплекс із декількох гирл (рукавів), незліченної кількості менших протоків і густо зарослих боліт.

Клімат країни помірний, континентальний. На рівнинах середні температури близькі до відповідних показників у центральній і південній частинах України. У горах температури помітно нижчі.

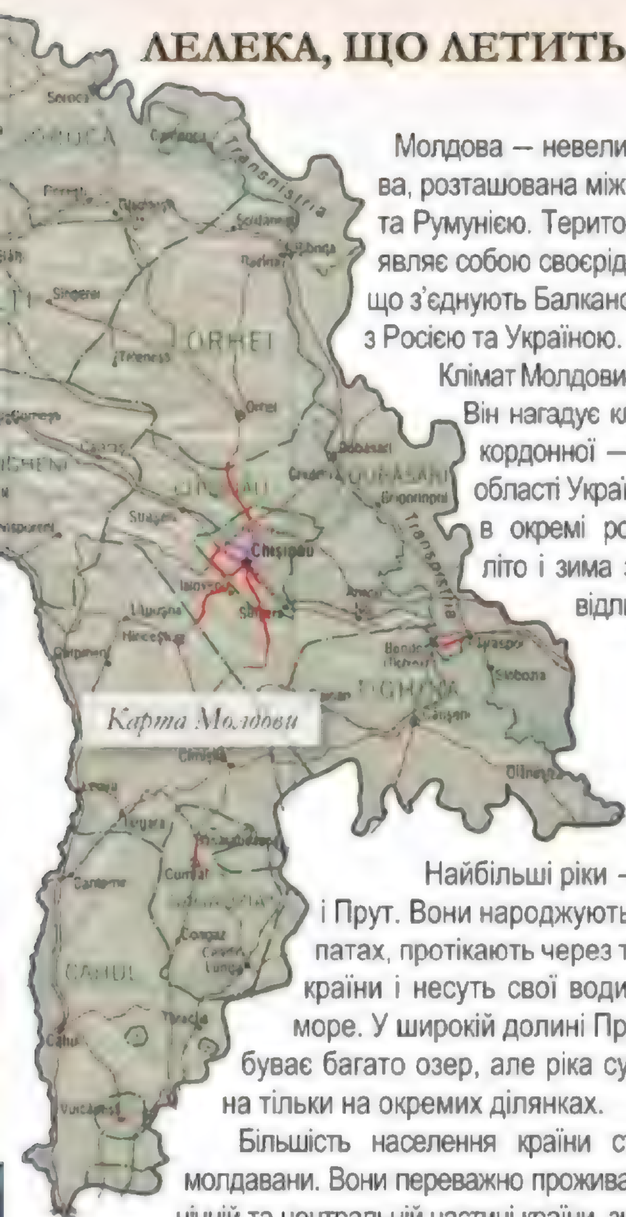
Столиця країни – Бухарест – лежить на землі Давньої Валахії, на півдні країни. Засноване в 1459 році, місто стало столицею Румунії в 1862 році. Нині це найбільший культурний та індустріальний центр країни. Він пов'язаний з іншими містами автомобільними та залізничними шляхами, повітряними лініями. Бухарест – цікавий історичний центр, із багатою архітектурою та безліччю пам'яток історії.

Країна має давню, цікаву історію. Ще за дві тисячі років до нашої ери на її території сформувалися фракійські племена даків (гетів). За царя Біребіста (70–44 рр. до н. е.) тут було створено державу, що пролягала від нинішньої Словаччини до Чорного моря. В І столітті в Дакію вторглися римляни, й після запеклого опору легіони імператора Траяна розбили військо царя Децебала. Дакія була перетворена на римську провінцію й залишалася нею до 271 року. Таким чином, у Південно-Східній Європі утворився осередок давньоримської культури. Надалі, незважаючи на те, що романізовані місцеві жителі проживали в регіоні з переважанням слов'янських мов, вони змогли зберегти латинську мову в її простонародній формі. Додамо, що сама назва «Румунія» означає «країна римлян».

Більшість її жителів складають румуни, вони належать до Румунської православної церкви. Є тут і українці, яких налічується 60 тисяч. Вони переважно проживають у північній частині Румунії, на кордоні з Україною і в Подунав'ї. Як національна меншість українці представлені в парламенті Румунії. В 1989 році було засновано Спілку українців Румунії.

Центральна університетська бібліотека. Бухарест

ЛЕЛЕКА, ЩО ЛЕТИТЬ, ІЗ ГРОНОМ ВИНОГРАДУ В ДЗЬОБІ

Карта Молдови

Молдова — невелика держава, розташована між Україною та Румунією. Територія країни являє собою своєрідні ворота, що з'єднують Балканські країни з Росією та Україною.

Клімат Молдови помірний. Він нагадує клімат прикордонної — Одеської області України: тепле, в окремі роки жарке літо і зима з частими відлигами.

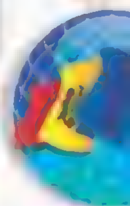
Найбільші ріки — Дністер і Прут. Вони народжуються в Карпатах, протікають через територію країни і несуть свої води в Чорне море. У широкій долині Прута перебуває багато озер, але ріка судноплавна тільки на окремих ділянках.

Більшість населення країни становлять молдавани. Вони переважно проживають у північній та центральній частині країни, значна частина їх — сільські жителі. У Молдові багато українців, особливо в Наддністрянщині, більшість із них — міські жителі.

Основою молдавської економіки залишається сільське господарство. Молдова — великий виробник винограду. Не дивно, що символом країни вважається лелека, що летить, із гроном винограду в дзьобі.

Україна закуповує в Молдові виноград, овочі, консерви, прилади, килими. У свою чергу, до сусідньої країни відправляється сталь, цемент, промислове устаткування, автобуси, добрива.

Молдові належить невелика ділянка берега ріки Дунай, завдовжки менше кілометра. Її було передано цій країні Україною. За відсутності морського узбережжя це дає нашому сусідові дуже важливий вихід до Чорного моря та країн Центральної Європи. Нині тут створено міжнародний порт Джурджулешти.

Монастир Путна. Кишинів

«МОРЕ ГОСТИННЕ»

Якщо вам доводилося плавати в морі, то ви, напевно, запам'ятали його гірко-солоний смак. Це пояснюється тим, що морська вода являє собою розчин, у якому представлено практично всі існуючі на Землі речовини, але переважає хлористий натрій, або кухонна сіль. Саме вона надає морській воді специфічного смаку.

Територія України виходить до Чорного й Азовського морів. Їхня природа має свої особливості. Наприклад, солоність вод значно нижча, ніж у Світовому океані. Це пояснюється віддаленістю від Атлантичного океану, притоком річкової води та проточністю морів. Тільки в Чорне море великі ріки щороку приносять понад 350 км^3 прісної води (з них 200 несе Дунай і більше 50 — Дніпро). Близько половини приходу випаровується, надлишок стікає в Середземне море через протоки Босфор і Дарданелли. Проточність могла б призвести до повного опріснення моря, але цьому перешкоджає зустрічна придонна течія, що несе в Чорне море солону воду через «двоповерхову» Босфорську протоку.

«Двоповерховим» є не лише Босфор, але й саме Чорне море. Відпочиваючі, милуючись його блакитною гладдю, навряд чи можуть уявити, що на великих глибинах відсутній кисень і його місце займає сірководень. Цей газ виділяється особливими бактеріями, які є у морській воді.

Солоність води в Чорному морі зростає з глибиною, а в поверхневому шарі ще й із наближенням до центральних районів водойми. На глибині 75 м у центральній частині моря вона зазвичай складає близько 18 ‰. Це означає, що в літрі води розчинено 18 г солей. На глибині 300 м солоність перевищує 21‰. Її подальше зростання вповільнюється — на глибині 1000 м вона складає приблизно 22‰.

Чорне море займає западину, котра й нині продовжує поринати. Тому глибини тут перевищують два кілометри. Інакше кажучи, в це море легко вмістяться Кримські гори, й іще зверху буде шар води понад півкілометра. Лише розташована на північному заході Одеська затока має глибини близько 50 м. Частина її схилів порізана загадковими підводними каньйонами.

За формою Чорне море трохи нагадує овал із найбільшою відстанню понад тисячу сто кілометрів. Відмінною рисою його берегів є невелика почленованість. На морі дуже мало островів. За розмірами виділяються Джарилгач, Зміїний, Березань і Кефкен.

Одеський Державний Академічний театр опери та балету

Найбільшими з мешканців Чорного моря є тунці (маса до 500 кг) і білуги (до 800 кг). Тунця називають «золотою рибкою», хоча «рибкою» такого велетня навряд чи можна назвати. Восени він зустрічається в Керченській протоці. Ця риба — один із найшвидших морських мешканців. Тунець розвиває швидкість до 90 кілометрів за годину, а, розігнавшись, вискакує з води й почасти навіть залітає на палубу судна. Іноді тунці переслідують зграї кефалей.

У давнину греки називали цю морську водойму понт Евксинський — «море гостинне». І сьогодні воно підтверджує цю назву, являючи собою найпопулярніше місце для туристів і відпочиваючих. Особливо їм подобаються такі міста, як Ялта, Алушта, Євпаторія, Алупка, Феодосія.

На дні Чорного моря, в одній із найглибших його западин, побували люди. Занурення відбувалося в березні 1971 року на спеціальному глибоководному апараті «Север-2». Екіпаж із чотирьох осіб побував на глибині понад два кілометри. Життя акванавти виявили тільки в поверхневому шарі. Глибше в повній темряві під променями прожектора світилися тільки органічні залишки, які повільно опускалися на дно і нагадували снігові пластівці.

Температура поверхневих вод Чорного моря влітку + 24–26 °С, узимку — +6–8 °С. Найвища середньомісячна температура зазвичай буває в серпні, найнижча — у лютому.

У Чорному морі живуть осетрові, кефаль, бички, ставрида, скумбрія, пеламіда, дельфіни. Серед бурих і зелених водоростей зустрічаються актинії, мідії, морські йоржі. На прибережних донних пісках можна побачити камбалу, раків-самітників, різноманітних молюсків. У заростях донних рослин багато креветок, морських голок і коників. Глибше живуть устриці та гребінці, ще нижче — губки, мідії та червоні водорості. Найближче до сірководневої зони зустрічаються лише деякі види молюсків.

Айвазовський К. «Спокійне море», 1863

Найяскравішим прикладом взаємодії моря та суші є берегова лінія. Її можна назвати ареною безупинної перебудови кордону. Загалом берегова лінія України відбиває наступ Чорного моря на Причорноморську низовину протягом останніх тисячоліть. Про це свідчать лимани, які прикрашають степи великими дзеркалами, витягнутими уздовж берега або нижньої течії річок.

Білуги

УКРАЇНСЬКІ СУБТРОПІКИ

Між Чорним морем і Кримськими горами розташована вузька смужка Південного берега Криму. Вона простяглася на сто п'ятдесят кілометрів від мису Айя до мису Кіїк-Атлама. Це найпівнічніший район прекрасної субтропічної природи. На відміну від іншої території України, його відрізняють м'який клімат і екзотичні рослини. Серед них кипарис, лавр, магнолія, віялова пальма, самшит.

Вічнозелені чагарники та дерева добре пристосовані до жаркого клімату Південного берега Криму. Їхнє жорстке листя здатне повністю закривати свої продихи в особливо спекотні періоди. Завдяки цьому рослини досить успішно протистоять надмірному випаровуванню.

Дуже цікавим є вічнозелене суничне дерево. Його невеликі зарості збереглися у важкодоступних скелястих урочищах Південного берега Криму. Завдяки щільному лісовому і трав'яному покриву тут унікальне цілюще повітря. Воно буквально просочене ароматами місцевих рослин.

Південний берег Криму являє собою прибережні уступи, відкриті в бік теплого Чорного моря. Цей район притулився біля підніжжя гір, які захищають його від подиху холодного північного повітря. Тому клімат тут має риси середземноморського: зима м'яка та малосніжна, літо сонячне, сухе й тепле. Трапляються зливи, які почасти викликають бурхливі, але короткочасні водні потоки в крутих річкових долинах і ярах.

Навколишній пейзаж прикрашають куполоподібні миси, які нагадують прадавні вулкани, чудові амфітеатри гірських схилів, мальовничі бухти Севастополя і Балаклави. Від Севастополя на схід веде шосе, що дає змогу за одну поїздку побачити все намисто південнобережних курортів — Сімеїз, Алупку, Ялту, Гурзуф, Алушту.

Дерева, чагарники і трави південного берега, які не мають вічнозеленого листя, мають пристосовуватися до жаркого клімату. Одні з них для захисту від великого випаровування вдаються до зменшення поверхні своїх листків, перетворюючи весь листок або його частину на колючку. Інші рослини, у прагненні зменшити поверхню листків, доходять навіть майже до повного їхнього знищення; такі хвойник та рускус, у яких листки перетворилися на ледь помітні лусочки.

За Алуштою до Судака і Феодосії тягнуться більш сухі схили, зайняті чагарниками ялівцю, барбарису, глоду, шипшини. Тут стрімкою громадою з моря постав давній вулкан Карадаг, який буяє обривами, шпилями та гротами. За мальовничістю він може суперничати зі світовими скарбами природи. У цьому своєрідному музеї під відкритим небом, можна прочитати кам'яний «літопис» Землі майже за півтори сотні мільйонів років. На Карадазі виявлено понад сто мі-

Санаторій «Золотий пляж». Ялта

Коктебельська бухта

нералів і їхніх різновидів, серед них — сердолік, опал, геліотроп, агат. Нині тут створено заповідник.

У західній частині Південнобережжя розташовано біля п'ятдесятьох великих, добре виражених гір-відторженців. Вони утворюють унікальні природні пам'ятки з цікавою будовою, формами рельєфу та рослинами. Вони являють собою велику наукову та пізнавальну цінність.

У світі небагато місць, які за своїми кліматичними та ландшафтними умовами відповідали б настільки високим вимогам, як Південний берег Криму. Тут існує надзвичайна гармонія природного середовища, що сприяє відновленню духовних сил і здоров'я людини.

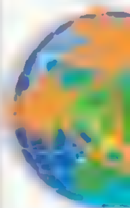
«Вінцем Південного берега» назвав Алупку (з давньогрецької ця назва перекладається як «лисиця») – відомий письменник-краєзнавець Євгеній Марков. Справді, природа щедро обдарувала цей куточок кримської землі: неповторна краса морського берега, мальовничі обриси гірської гряди, рясна зелень, чисте і цілюще повітря.

Пляжі тут в основному гальковi, глибокі. Природних ділянок узбережжя небагато, натомість велика кількість мальовничих стародавніх парків. Пляжі та парки майже всюди являють собою нерозривну єдність, відтак усі відпочиваючі, крім морського повітря, насичуються ще й біологічно активними речовинами унікальних рослин (фітонцидами).

Південний берег Криму відомий не тільки своєю унікальною природою, але й культурними досягненнями. До світової культури він увійшов разом із віршами Пушкіна та Маяковського, прозою Толстого і Чехова, Горького і Гріна.

Із екзотичних дерев у парках Південного берега особливо широко представлені й привертають увагу своєю міццю та красою кедри: гімалайський, ліванський і атласький, — пінія (сосна італійська), магнолія крупноквіткова, платан східний і платан кленолистий, дуб кам'яний, кипариси та багато інших порід.

У Криму був зафіксований найдужчий землетрус на території України. Він відбувся 11 вересня 1927 року, район найбільших струсів і руйнувань був обмежений вузькою прибережною смугою від Алушти до Севастополя. У районі Ялти постраждала більшість будинків.

Пам'ятник героям Великої Вітчизняної війни. Сімферополь

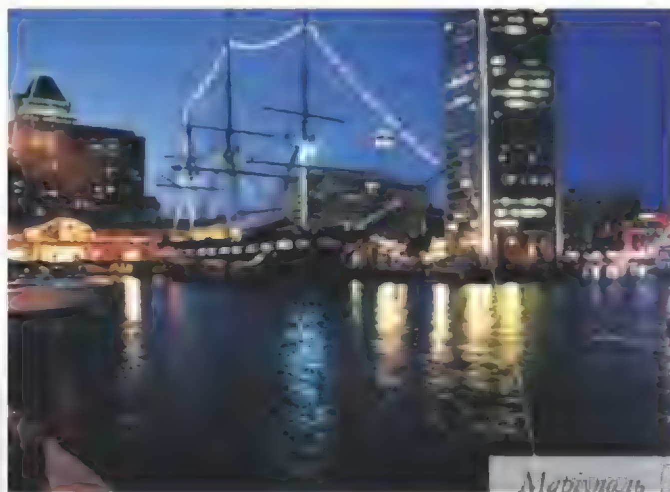
НАЙМЕНШЕ І ДУЖЕ ВРАЗЛИВЕ

Азовське море відрізняється від Чорного своїми розмірами, глибинами, об'ємом води, солоністю. Так, за площею воно менше майже в 11 разів, за глибиною — в 160, а за об'ємом води — в 2100 разів. Така величезна розбіжність пояснюється тим, що найбільша глибина плоскодонного блюдця Азовського моря — лише 15 м. Це наймілкіше море на Землі. Не дивно, що його іноді називають затокою свого більш могутнього сусіда.

Сиваш — величезна природна лабораторія. Висока дамба поділила його надвоє. Південна частина, з'єднана Генічеською протокою з морем, перетворилася на відстійний басейн, у якому соляний розчин випаровується на сонці й перетворюється на промислову сировину. На ній працюють хімічні підприємства, що виготовляють магнезіальну, калійну, натрієву солі. Цілющі грязі лиману використовують у лікувальних цілях.

Сусідні моря з'єднує Керченська протока. Її довжина — 41 км, а найменша ширина в десять разів менша. Рівень Азовського моря зазвичай на кілька сантиметрів вищий за рівень Чорного моря. Це пояснюється безперервним припливом води з рік Дон і Кубань. Причому чим ближче до Таганрозької затоки, тим більшою стає різниця, особливо навесні й улітку. У цей час мають місце великий річковий стік і значна кількість дощів.

Найпотужніші з «круточолих» прибійних хвиль мають величезну силу. Вони руйнують скелі, ламають прибережні будинки, а також утворюють пляжі, перекидають пісок, створюючи коси завдовжки в десятки кілометрів.

Маріуполь

Найнижча температура води в Азовському морі спостерігається в січні, найвища — у липні. Влітку температура поверхневого шару моря приблизно +25—26 °С, а придонного — +21—22 °С. Це розходження зберігається до першого значного шторму, який із легкістю перемішує мілку водойму.

Кілька десятиліть тому Азовське море було дуже багате на рибу, але останнім часом промислове значення моря різко знизилося через підвищення солоності води, забруднення та надмірний вилов риби. Для порятунку моря потрібні радикальні заходи.

На відміну від Чорного моря, на Азовському щороку утворюється лід. Зазвичай це починається в Таганрозькій затоці. Коли вітри зламують тонкий лід, на водній поверхні подовгу тримаються плавучі крижини. Викинуті на берег прибоєм, вони нагромаджуються валами до п'яти метрів заввишки.

Солоність азовської води збільшується від гирла ріки Дон у південно-західному напрямку, особливо за

Сиваш

Азовське море взимку

Шторм на Азовському морі

останні десятиліття. Це пояснюється зменшенням припливу прісних, річкових вод і збільшенням припливу солоних чорноморських.

За літо Сиваш випаровує до половини своїх вод, а поповнюються вони рідкими дощами та «струмком» азовської води, яка надходить через Тонку (Генічеську) протоку. Цей струмок приносить Сивашу й воду, і солі, хоч Азовське море не дуже солоне. У Сиваші вміст солей багаторазово зростає досягаючи 170 ‰. Це в п'ять разів більше за солоність вод Світового океану.

Підводний рельєф Азовського моря досить простий. Дно майже плоске, глибини зростають повільно та плавно в міру віддалення від берегів. Учені вважають, що Азовське море поступово міліє.

Особливо багато в Азовському морі виловлюють тюльки та хамси. Хамса — зграйна риба родини Анчоуси завдожки до 20 см. Вона живе в морських і прісних водах помірних і тропічних широт, у тому числі в Чорному, Азовському та Японському морях. Азовський анчоус — найдрібніший, та натомість дуже смачний і жирний.

Деякі особливості в мілководному Азовському морі має й хвилювання. Хоча висота водних валів невелика, своєю руйнівною силою вони нагадують грізні прибійні хвилі. Такі хвилі небезпечніші для суден, ніж ті, що утворилися на глибокій воді. Моряки часто називають їх «злими».

У межах України берега Азовського моря переважно низовинні. Уздовж них утворилися численні піщані коси. Найбільша з них — Арабатська стрілка. Її відокремлює від моря мілководна водойма, що називається Сиваш. Це особливий світ. Тільки формально, за наявності протоки, його можна вважати затокою Азовського моря. Попри всю мілководість (глибини близько метра) і невеликі розміри, вчені називають його морем. Недарма в другій назві Сиваша — Гниле море — відбито не тільки запах водоростей, що розкладаються в його теплій воді, але й «титул» моря.

Найбільшу солоність Азовського моря відзначають між півостровом Бирючий і північною частиною Арабатської стрілки. Під час сильних західних вітрів сюди періодично надходять більш солоні води Сиваша. До створення водоймищ на ріках Дон та Кубань в Азовському морі були великі сезонні зміни солоності, тепер вони зменшилися.

Тваринний світ Азовського моря налічує близько 400 видів — від одноклітинних до риб і ссавців. Останні представлені одним видом дельфінів — азовкою. З риб найбільше значення мають тюлька, пеленгас, хамса, судак, кефаль, оселедець керченський, бички, лящ, камбала, осетер.

Арабатська стрілка

НА ВІДСТАНІ ДВОХ ГОДИН ВІД ПОЧАТКОВОГО МЕРИДІАНА

Як і всі планети Сонячної системи, Земля має кулясту форму й обертається навколо своєї осі. Вісь — це уявна пряма лінія, навколо якої відбувається обертання. Вісь обертання Землі проходить крізь дві протилежні точки на її поверхні: Південний і Північний полюси. На однаковій відстані від них проходить екватор — умовна лінія, що розділяє Землю на дві «половинки» — півкулі: Північну та Південну. Відносно екватора Україна перебуває в Північній півкулі.

Якщо границі годинних поясів провести точно за меридіанами, то Закарпатська область частково перебуватиме в межах першого годинного пояса, Луганська повністю опиниться в третьому годинному поясі, а Харківська й Донецька — частково.

Із полюсами та екватором пов'язані дуже важливі умовні лінії — меридіани і паралелі. Їх можна побачити на карті й на глобусі. На глобусі вони нагадують сітку, в якій спочиває модель нашої планети.

В Україні, як і в більшості країн світу, за початковий прийнято меридіан, що проходить через Гринвіцьку обсерваторію. Вона міститься поблизу Лондона — столиці Великої Британії. Цей меридіан часто називають нульовим, тому що всі точки, через які він проходить, мають довготу 0°. Початковий меридіан ділить земну кулю на Західну та Східну півкулі. Стосовно початкового меридіана Україна перебуває в Східній півкулі.

У перекладі з латинської слово «меридіан» означає «полуденна лінія», його напрямок збігається з напрямком полуденної тіні від предметів на Землі. На місцевості, глобусі та карті меридіан указує напрямок «північ-південь». Знаючи цю властивість і лінію меридіана, легко визначити сторони горизонту на місцевості та напрямки на глобусі й карті.

Нульовий меридіан дуже важливий для правильного відліку місцевого часу в тому або іншому районі нашої планети. Адже обертання Землі навколо своєї осі є причиною зміни часу доби. Якщо в Україні в цей момент день, то на зворотному боці земної кулі — ніч.

У добі 24 години, а в колі 360°. Виходить, що якщо дві точки перебувають на відстані в 15°, то й місцевий час для них буде відрізнятися на одну годину (360° : 15° = 24). Це пояснюється тим, що за годину Земля обертається навколо своєї осі на 15°. Таким чином, на різних меридіанах місцевий час різний. При цьому розходження залежать від положення даної території стосовно нульового меридіана. Так, розходжен-

Український степ

ня в місцевому часі між крайньою західною і крайньою східною точками України перевищує 1 годину. Наприклад, якщо в Донецьку 12 година, то в Самборі Львівської області буде 11 година.

Літній час впроваджується в багатьох країнах світу. Терміни його дії визначаються на основі рекомендацій спеціальної комісії Організації Об'єднаних Націй. Це робиться через взаємозалежність роботи промисловості різних країн світу, міжнародних інформаційних систем, міжнародного транспорту і зв'язку.

Розходження в місцевому часі спричиняють до незручності в житті та діяльності людей. Щоб їх усунути, було впроваджено відлік часу за годинними поясами. На всій території України діє час другого годинного пояса, тому що саме в цьому поясі перебуває її основна територія. Це значить, що в країні на дві години більше, ніж у Великій Британії, Франції, Німеччині й багатьох інших країн Західної Європи. Використання єдиного часу другого годинного пояса спрощує керування країною, не створює незручностей при пересуванні по її території.

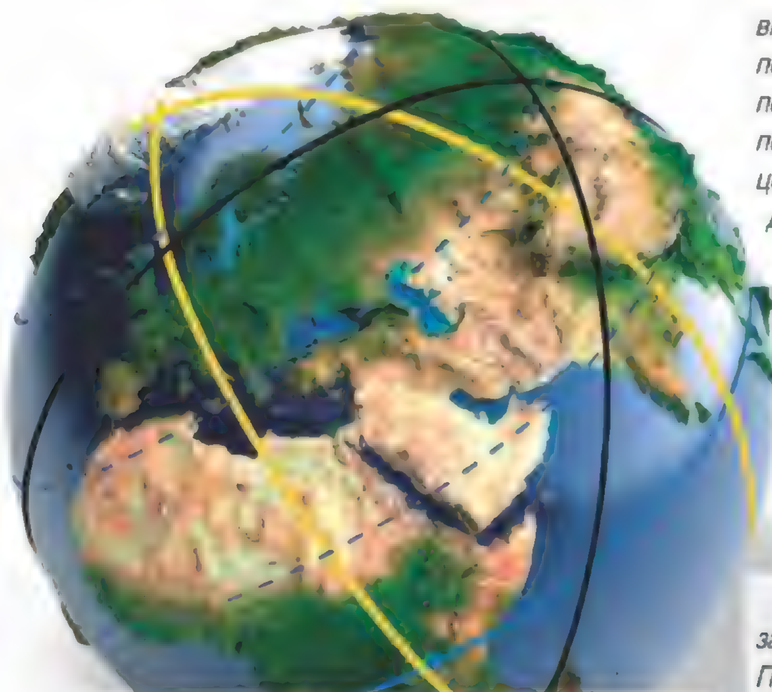

Водоспад Джур-Джур. Крим

Годинний пояс, посередині якого проходить Гринвіцький меридіан, прийнято за нульовий. Час цього пояса почасти називають всесвітнім або західноєвропейським. На схід від нульового пояса розташований перший годинний пояс, його час зазвичай називають центральноєвропейським, або середньоєвропейським. Далі на схід розташований другий годинний пояс, його час називають східноєвропейським.

В останню неділю березня шляхом переведення стрілки годинників на одну годину вперед Україна переходить на літній час, який скасовується в останню неділю жовтня. Це робиться для того щоб заощаджувати електроенергію та краще використовувати світлу частину доби.

Меридіанами називають умовні лінії, що з'єднують за найкоротшою відстанню два географічні полюси Землі: Північний і Південний. Проведені на глобусі меридіани найлегше уявити собі, якщо згадати смугастий кавун.

Всі меридіани (жовті) ділять кулю на дві половини, як і Екватор (синій). Паралелі показано пунктирними лініями

КАРТА ДО КИЄВА ДОВЕДЕ

Земля наша величезна, але, як це не дивно, достатньо двох цифр і чотирьох літер, щоб визначити точне місце розташування будь-якої точки на нашій планеті. Ці цифри воістину чарівні, вони незамінні для орієнтування в просторі та визначення місцезнаходження того чи іншого об'єкта. Щоб відкрити їхній секрет, необхідно розібратися в поняттях «географічна широта» і «географічна довгота».

Географічна широта — це величина дуги меридіана від екватора до даної точки. Вона виражається в градусах. Максимальна величина дуги від екватора до полюса може скласти 90°, тому й широта може бути від 0° на екваторі до 90° на полюсах. При цьому в Північній півкулі широта буде північною, а в Південній — відповідно південною.

Для визначення місця розташування даного об'єкта обов'язково необхідні точні відомості про його широту й довготу. Якщо відсутня одна цифра або деякі літери, то пошуки можуть затягтися на багато тижнів, а іноді — на роки. Так, наприклад, було з героями роману Жуля Верна «Діти капітана Гранта».

Визначити географічну широту точки — це означає дізнатися, на якій паралелі вона перебуває. На карті півкуль паралелі зазвичай проведені через 10°. Всі точки, розташовані на одній паралелі, мають однакову широту.

Для визначення місця розташування об'єкта на земній поверхні недостатньо знати тільки його широту, адже на одній і тій самій паралелі можуть бути розташовані тисячі об'єктів. Тому необхідно мати відомості й про довготу даного об'єкта.

Якщо немає компаса, можна використовувати природні об'єкти: Сонце, Місяць, зірки. Ці надійні орієнтири безвідмовно працюють тисячоліттями.

Пам`ятник героям п`єси М. Старицького «За двома зайцями». Київ

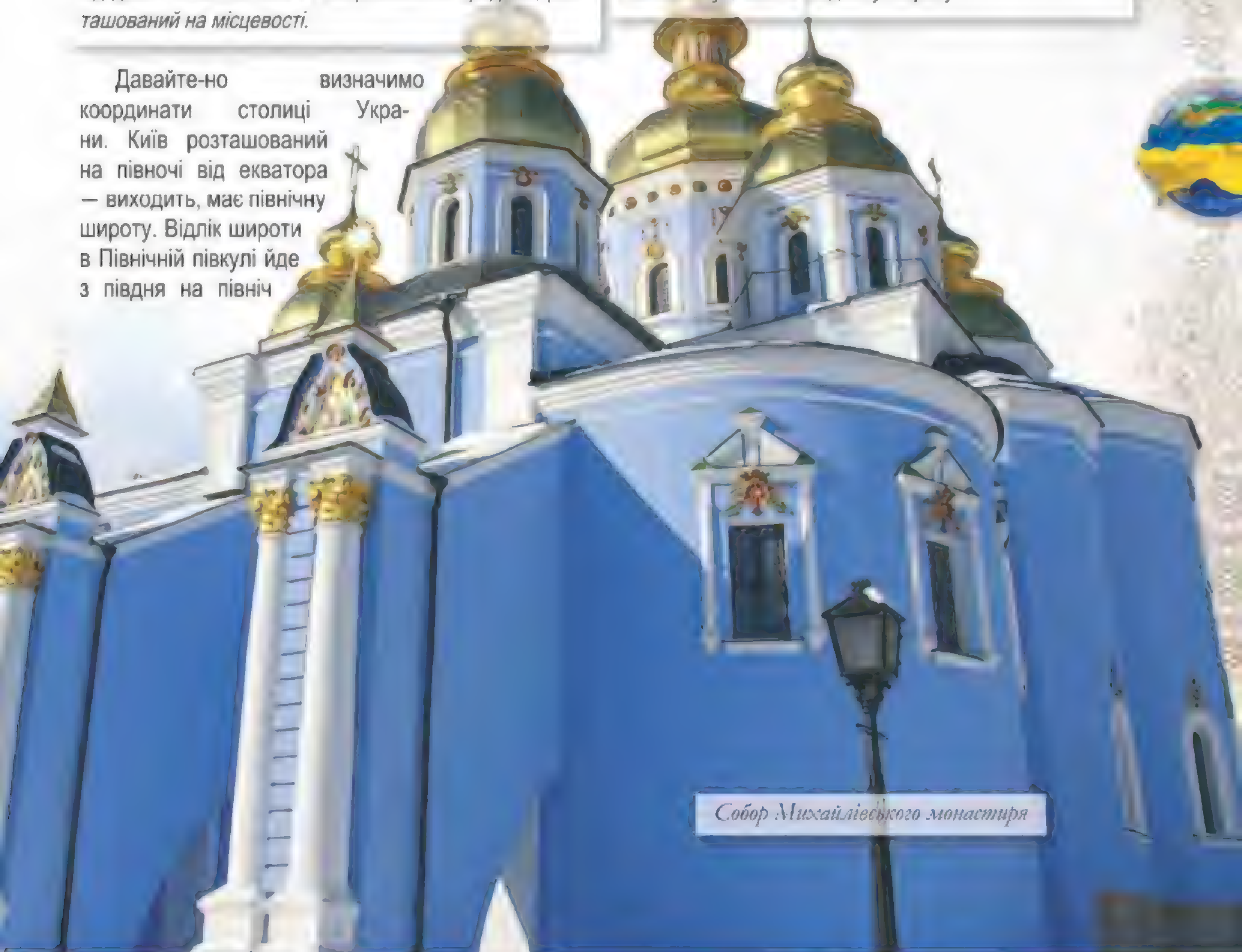
Географічна довгота — це величина дуги паралелі від початкового меридіана до даної точки. Визначити географічну довготу точки — це означає визначити, на якому меридіані вона перебуває. Відстань у градусах, що відповідає даному меридіану (довготі), ви знайдете біля їхнього перетинання з екватором. В іншому визначення довготи виконується, так само, як і широти, але її максимальне значення може бути 180°.

Для орієнтування за компасом необхідно встановити його горизонтально і звільнити намагнічену стрілку. Як тільки вона заспокоїться, обертайте корпус компаса, поки літера С (північ) не співпаде з напрямком, що його позначає темний кінець стрілки. Тепер ви можете визначити не лише сторони горизонту (вони вказані на лімбі компаса), але й азимут. Азимут — це кут між напрямком від даної точки на північ і напрямком на предмет, розташований на місцевості.

Давайте-но визначимо координати столиці Украни. Київ розташований на півночі від екватора — виходить, має північну широту. Відлік широти в Північній півкулі йде з півдня на північ (знизу вгору), найближча паралель до півдня від Києва — 50°. Довжина дуги між цією паралеллю й містом дорівнює 1°. Виходить широта Києва 51 ° на північ від екватора (скорочено — 51° пн. ш.).

Стосовно нульового меридіана Київ розташований на схід. У цій частині Землі відлік довготи йде зліва направо (із заходу на схід). На захід від Києва проходить меридіан 30°. Дуга між цим меридіаном і містом становить близько 1°. Виходить, довгота Києва 31° на схід від Гринвіча (скорочено 31° сх. д.). Таким чином, ми визначили адресу Києва на земній кулі — його географічні координати. Вони пишуться так — 51° пн. ш. і 31° сх. д.

До півночі від екватора розташована Північна півкуля, всі точки тут мають південну широту. До півдня від екватора розташована Південна півкуля. Всі точки, розташовані тут, мають південну широту.

Собор Михайлівського монастиря

МІЖ СПЕКОЮ ТА ХОЛОДОМ

Обертання Землі навколо Сонця й послідовна зміна кута падіння сонячних променів є причиною звичної для жителів України зміни пір року. Цей порядок зберігається рік у рік: холодна снігова зима, за нею — тепла квітуча весна, потім жарке зелене літо і прохолодна золота осінь. Це чергування, характерне для всієї території країни, пояснюється її положенням стосовно чотирьох унікальних паралелей. Вони називаються – Північний і Південний тропік, Північне й Південне полярне коло. Місце розташування цих паралелей пов'язане з обертанням Землі навколо Сонця та зміною видимого шляху нашого світила над обрієм.

Між Північним і Південним тропіками, по обидва боки від екватора, перебуває «царство вічнозелених рослин». У цій частині Землі сонячні промені падають прямовисно або під великим кутом, а відтак сильно нагрівають земну поверхню. Тому протягом усього року тут жарко, а середньорічна температура, як правило, від + 20 °С до + 26 °С. Територія, розташована між Північним і Південним тропіками, називається жарким тепловим поясом.

Земля обертається навколо Сонця. Один оберт вона робить за один рік, а якщо точніше – за 365 днів і 6 годин. При цьому земна вісь перебуває під кутом 66°33` до площини орбіти. Тому майже весь рік більше сонячного тепла отримує то Північна півкуля, то Південна.

За полярними колами міститься «царство льоду та снігу» – Північний і Південний холодні теплові пояси. Влітку кут падіння сонячних променів тут мінімальний, до того ж частина променів відбивається крижаним і сніговим покривами. Тому вони не можуть нагріти земну поверхню. Узимку Сонце не з'являється над обрієм від однієї доби аж до 176, майже до півроку. Протягом усього року тут спостерігаються низькі температури повітря, як правило, значно нижче 0 °С.

Так, 22 грудня Сонце перебуває в зеніті, тобто під кутом 90 ° над Південним тропіком. Цей день у Південній півкулі найдовший, а в нашій, Північній, найкоротший. Це час, коли в наших краях зима, а в Південній півкулі – літо. Та найдивніше явище відбувається в цей час за полярними колами. У районі Південного полярного кола Сонце не заходить за обрій – це явище називається полярний день, а в районі Північного полярного кола воно не сходить – це полярна ніч.

Найбільш суворі кліматичні умови в пустелях. Вони займають райони тропічних, частково-помірних, приполярних широт. Рослинність у пустелях убога, а в деяких місцях вона взагалі відсутня. Найбільш безжиттєвими виглядають глинисті та кам'янисті пустелі.

22 червня, у день літнього сонцестояння, картина докорінно змінюється. У Південній півкулі

Українське Полісся

зима, там спостерігається найкоротший світловий день, а в Північній — літо. Цього дня Сонце перебуває в зеніті над Північним тропіком. Північніше цієї умовної лінії Сонце в такому положенні не буває. 22 червня на Північному полярному колі — полярний день, а в районі Південного — полярна ніч, люди, які живуть на цій широті, протягом дня зовсім не бачать Сонця.

У помірних широтах найбільші площі займають природні зони лісів, лісостепів і степів. Рослинність і тваринний світ цих зон бідніший, ніж в екваторіальних лісах, але незрівнянно багатший, ніж у пустелях. Рослини й тварини пристосувалися до сезонних змін погодних умов: широколистяні дерева скидають до зими листя, частина тварин упадає у сплячку або веде малоактивний спосіб життя. Багато птахів відлітають у теплі краї.

В екваторіальних лісах дерева ростуть у кілька ярусів, утворюючи суцільну «живу стіну», за рік вони можуть вирости на кілька метрів. Зустрічаються дерева заввишки до 70 і більше метрів, їхні стовбури в обхваті досягають 3–5 м, у деяких виростають додаткові корені, що нагадують підпірки. Дерева оповиті ліанами, виткими та лазячими рослинами, довжина яких може досягати кількох сотень метрів. Чагарників в екваторіальному лісі мало, для активного росту тут їм не вистачає світла.

Унікальність географічного положення України полягає в тому, що південна частина її території перебуває на однаковій відстані від екватора з його спекою та Північного полюса з його холодом. Цей район належить до помірного теплового пояса Північної півкулі. Сонце тут у зеніті не буває, натомість сильно змінюється його висота залежно від пори року. Це спричиняє до зміни температури протягом року і знайомої вам зміни зими, весни, літа й осені.

За полярними колами, в областях, де протягом усього року низькі температури повітря, розташовані крижані пустелі. Північну полярну область називають Арктикою, південну — Антарктикою. До Арктики належить найбільший острів на планеті — Гренландія, а також дрібніші острови й архіпелаги Північного Льодовитого океану. До Антарктики належить материк Антарктида. Ці величезні простори покриті льодовиками.

Помірний тепловий пояс отримує менше сонячного тепла, ніж жаркий пояс, тому температури тут значно нижчі. Взимку вони можуть опускатися до —15 °С і нижче, а влітку — підніматися до +25 °С і вище. Середньорічна температура в помірному поясі становить від +20 до 0 °С. Знижується вона з наближенням до Північного та Південного полярних кіл, які обмежують помірний пояс.

Тварини крижаних пустель живуть у прибережних районах. Це пояснюється тим, що вони живляться морськими організмами. В Антарктиді найпоширеніші пінгвіни, в Арктиці — тюлені, моржі та білі ведмеді. У деяких, найбільш суворих районах ніяких рослин і тварин немає. Тут можуть жити тільки бактерії.

Південний берег Криму

ПІД КЕРІВНИЦТВОМ СОНЦЯ

Тисячі років тому стародавні греки виявили, що існує зв'язок між регулярно повторюваними особливостями погоди і кутом падіння сонячних променів. Вони ж першими стали використовувати слово «клімат», що в перекладі з грецької означає «нахил». Греки мали на увазі нахил сонячних променів до земної поверхні. Нині під кліматом розуміють багаторічний режим погоди, характерний для даної місцевості. Його визначають на основі багаторічних спостережень за елементами погоди. Основними характеристиками клімату є: середні температури повітря, переважаючі напрямки вітру, кількість і режим опадів протягом року.

Карпатські гори

Клімат, подібний до лондонського, з м'якою зимою, прохолодним літом і значною кількістю атмосферних опадів називається морським. У міру віддаленості від океану слабшає його вплив на клімат, зима на суші стає холоднішою, літо теплішим, кількість опадів трохи зменшується. Це характерно для Києва, тут клімат помірно-континентальний. Він формується на більшій частині території України. В Актюбінську, що розташований в глибині континенту Євразія, клімат різко континентальний. Для нього характерні сухе, сонячне літо, морозна зима і невелика кількість атмосферних опадів.

Головний фактор формування клімату — кут (нахил) падіння сонячних променів. Саме він призводить до розходження в кількості одержуваного сонячного тепла залежно від географічної широти. Тому зазвичай говорять, що клімат даної місцевості в першу чергу залежить від географічної широти, на якій вона розташована.

Істотний вплив на клімат справляють нерівності земної поверхні, тобто рельєф. У гірських районах температури повітря нижчі, ніж на прилягаючих рівнинах. Зростає в горах і кількість атмосферних опадів, причому основна їхня частина випадає на схилах, обернених до повітряних мас, що несуть більше водяної пари.

Якби земна поверхня була однорідною — наприклад, являла собою сушу, що складається з рівнин,— ми б на цьому й закінчили розповідь про фактори формування клімату. Проте земна поверхня неоднорідна — на ній є материки та океани, гори та рівнини. Це і є основною причиною існування інших факторів, що впливають на характеристики клімату. Величезний вплив на них справляють океани. Це пов'язане з тим, що їхні водні маси нагріваються й остигають повільніше, ніж суша. Ці величезні ділянки земної

У рівнинній частині України 160 хмарних днів на рік

У Карпатах найбільший сніговий покрив по Україні

поверхні ніби «крокують не в ногу». У результаті райони, що перебувають приблизно на одній широті, можуть мати різні показники температур і річних опадів. Наприклад, у Лондоні (Велика Британія) середня температура січня +4 °C, липня +17 °C, за рік випадає 750 мм опадів; у Києві показники відрізняються: –6 °C, +19 °C, 600 мм; в Актюбінську (Казахстан) відмінності ще більші –17 °C, +22 °C, 200 мм. Основною причиною розбіжностей є різниця в положенні міст стосовно Атлантичного океану. Лондон перебуває на острові, омиваному водами цього океану, а інші міста віддалені від нього від 2000 (Київ) до 4000 км (Актюбінськ).

Повітряні маси – це великі маси повітря певної температури та вологості. Переміщуючись, вони приносять погоду, характерну для району, де вони сформувалися. Так, коли в Україну приходять арктичні повітряні маси, погода стає холодною сухою та безхмарною. Такою вона буває в арктичних районах. Виходить, що, не виїжджаючи з країни, ми знайомимося з кліматом різних регіонів Землі.

Гори можуть перешкоджати переміщенню холодних або теплих повітряних мас, тим самим впливаючи на клімат прилеглих районів. Так, Кримські гори захищають Південний берег Криму від мас холодного повітря, що йдуть із півночі, це сприяє формуванню тут більш теплого клімату.

Великий вплив на клімат справляє переміщення повітряних мас. У багатьох районах Землі протягом року або одного сезону переважають вітри певного напрямку. Так, для значної частини території України характерні західні вітри, які переміщують повітряні маси з Атлантичного океану. Тому в нас досить м'яка, з відлигами зима й не дуже жарке літо. Особливо яскраво проявляється вплив атлантичних повітряних мас у західній частині країни. Це природно – вони перебувають ближче до Атлантичного океану.

На формування клімату впливають і інші фактори, наприклад, характер підстилаючої поверхні: гори, степи, болота тощо.

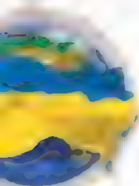

ПОМІРНИЙ, АЛЕ НЕ М'ЯКИЙ

Майже на всій території України клімат помірно континентальний. Його особливості визначаються віддаленістю країни від океану, відсутністю гір на півночі та сході. Це робить навколишні простори відкритими для проникнення повітряних мас із Атлантики, Арктики та центральної частини Євразії.

Континентальні тропічні повітряні маси приходять із внутрішніх районів Євразії, морські — з боку Середземного моря. Вони завжди мають високу температуру. Але якщо континентальне повітря приносить жарку та суху погоду, з можливими посухами, то морське повітря влітку визначає теплу хмарну погоду з дощами, а взимку — різке потепління.

Середня річна температура повітря на території України перебуває в межах від +6 °С на півночі до +12 °С на півдні. На рівнині найхолоднішою є північно-східна частина України, найтеплішою — Південний берег Криму.

Арктичні повітряні маси формуються над Арктикою. Як правило, вони холодні та сухі. Тому взимку приносять морозну безхмарну й суху погоду; навесні й восени — заморозки; влітку, в окремі роки, суховії та посухи. У теплу пору року може надходити морське арктичне повітря, воно несе з собою прохолодну хмарну погоду.

Вологі повітряні маси приходять на територію країни з Атлантичного океану. Вони просуваються з північного заходу на південний схід і поступово втрачають вологу. Тому на рівнинній території кількість атмосферних опадів зменшується в напрямку з північного заходу (650 мм на рік) на південний схід (350 мм на рік). Найбільше вологи випадає у вигляді дощу і лише близько чверті — у вигляді снігу.

Над просторами країни поширюються помірні, арктичні й тропічні повітряні маси. Кожна з них має два різновиди: континентальну (суху) і морську (вологу).

Переважають помірні повітряні маси. Їхні континентальні типи надходять на територію України з внутрішніх областей Євразії. При цьому влітку встановлюється безхмарна та спекотна погода, а взимку — ясна й морозна.

Клімат справляє сильний вплив не лише на стан водойм, рослинний і тваринний світ, але й на різні види господарської діяльності людини. У першу чергу, на сільське та комунальне господарство, роботу транспорту. Тому, характеризуючи основні кліматичні показники щодо їхнього впливу на життя людини, часто використовують поняття «кліматичні ресурси».

Морські помірні повітряні маси приходять із Атлантики. Влітку вони приносять прохолоду, особливо

Град

Сніжинки (збільшення в 10 разів)

на захід України, а також підвищують вологість повітря і приносять опади. Взимку — пом'якшують морози, викликають снігопади та відлиги.

У літній період на території України фіксується до 30 днів із грозами (у Карпатах — до 40). Вони супроводжуються зливами, інколи градом. Найбільш грозове місце в Україні — Селятин на Буковині, саме тут трапляється до 45 днів на рік із грозами. Найсильніша злива спостерігалась у Підгайцях на Тернопільщині, коли за 12 годин випало 276 мм опадів.

Важливу роль у переміщенні повітряних мас відіграють циклони й антициклони. Циклон — це область зниженого атмосферного тиску. Він утворюється в результаті «повітряних боїв» між масами повітря з різними властивостями і являє собою грандіозний повітряний вихор. Циклон приносить похмуру погоду й опади.

Розподіл опадів має свої закономірності. У першу чергу, їхнє випадання залежить від характеру підстилаючої поверхні (особливо рельєфу), розміщення області високого атмосферного тиску та переважних напрямків вітру.

Повною протилежністю циклона є антициклон. На це вказує і його назва — приставка «анти» означає протилежність. Отже, це область високого тиску з ясною погодою та відсутністю опадів. Діяльність циклонів і антициклонів призводить до міжширотного обміну повітрям, теплом і вологою.

Сніговий покрив

Посуха призводить до розтріскування ґрунту

На території України антициклони й циклони переміщуються в основному із заходу на схід. Це пояснюється західним переносом повітряних мас у помірних широтах. Тривалість «життя» циклона від однієї до семи діб, а антициклона — до декількох тижнів. Тому в Україні середня річна кількість днів із циклонами менша, ніж з антициклонами.

Зародження більшості антициклонів, що надходять на територію України влітку, пов'язані з діяльністю Азорського максимуму. Іноді сюди проникають і антициклони з Арктичного, а взимку — із Сибірського максимумів. Антициклони, вплив яких підсилюється в східній і південній частинах країни, влітку формують безхмарну погоду.

Атмосферні опади — це вода у твердому та рідкому стані, що випадає з хмар або виділяється з повітря. Вони можуть випадати у формі крапельок води, сніжинок, сніжної крупи, градинок. У теплу пору року найпоширеніший вид опадів — дощ. У холодну пору року можна спостерігати випадання опадів у вигляді снігу — снігопад.

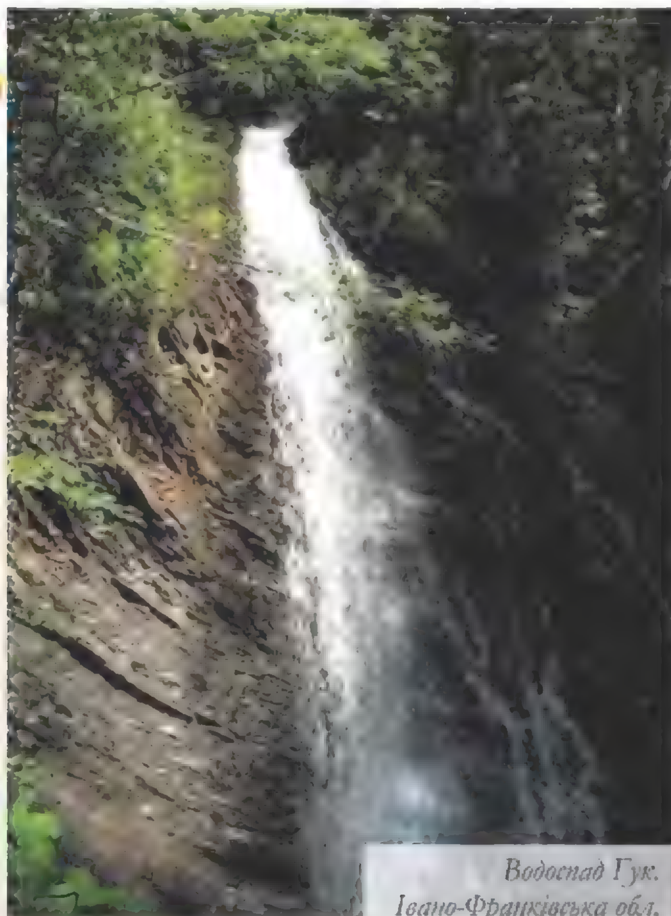
Більшість циклонів, які приходять на територію України, зароджуються північніше Ісландії (Ісландський мінімум). Найчастіше вони спостерігаються від листопада до березня, рідше за все — наприкінці весни. Взимку їхнє вторгнення спричиняє до підвищення температури повітря, часто до відлиг, а влітку, навпаки, — до зниження.

ЦЕНТРАЛЬНА ВУЛИЦЯ УКРАЇНИ

Історія більшості давніх цивілізацій пов'язана з ріками. Давній Єгипет називають даром Нілу. Якби не було його живлющих вод, на місці африканської країни пролягала б безжиттєва пустеля. На берегах Хуанхе (Жовтої ріки) виникла одна з найбільших держав світу — Китай.

У Закарпатті, де випадає значна кількість опадів, часто трапляються повені — різке підвищення рівня води в ріках на короткий час. Повінь може відбутися в будь-яку пору року, її причиною, як правило, є рясні дощі. Це призводить до затоплення ланів, доріг, виробничих і житлових будинків, а почасти й до людських жертв.

Колискою українських націй був Дніпро. Понад тисячу років тому на широких дніпровських просторах виникла Київська Русь. Славу цій могутній державі забезпечували висока культура, природні багатства, працьовиті люди. У Середні віки Дніпро дав прихисток запорізьким козакам, які влаштувалися на острові Хортиця. Він розташований у тому місці, де ріка поділялася на зону порогів і зону плавнів.

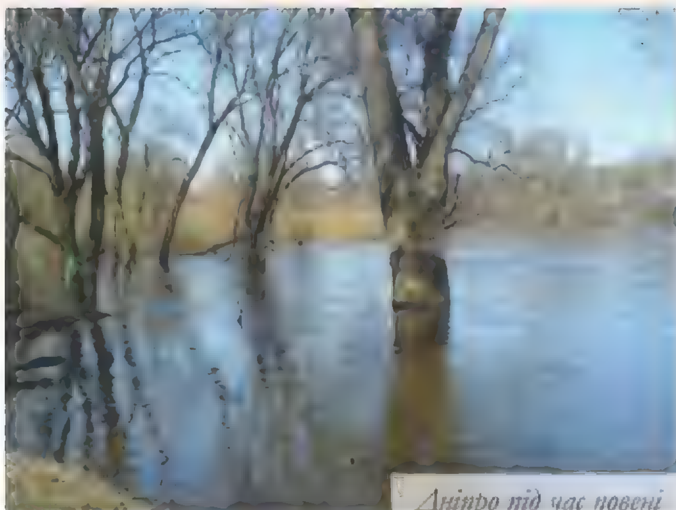
Водоспад Гук. Івано-Франківська обл.

Сьогодні Дніпро — не лише «центральна вулиця» України. Ріка забезпечує водою населення країни, у ній водяться цінні види риб. На карті Дніпро виглядає намистом, на блакитну нитку якого «нанизано» перлини найбільших міст країни, у тому числі красеня Києва.

Прийнявши зліва води красуні Десни, Дніпро тече через столицю України – Древній Київ. Це місто, з його численними пам'ятками давнини, виглядає гігантським музеєм, що розкинувся між синім українським небом і блакитною дзеркальною гладдю Дніпра. Незважаючи на те, що Київ має багатовікову історію, все в ньому здається новим і гарним. Це місто прикрасило себе парками, бульварами, просторими площами, чим завоювало собі славу однієї з найкрасивіших столиць світу.

Дністер починається в Лісистих Карпатах, на схилі гори Розлуч. Біля витоку його водний потік проривається крізь лісисті Бескиди. Тут долина ріки вузька, нагадує ущелину, із крутими берегами. Протягом сотень кілометрів ріка протікає по Передкарпаттю, глибоко врізається в плато Поділля та Молдавії, а в нижній течії виходить на простори Причорноморської низовини.

Як і будь-яка ріка, Дніпро починається з витоку. Ним може бути джерело, закінчення льодовика, озеро або болото. Дніпро з'являється на світ у смоленських лісах, під селом Аксеніно, і протікає по території Росії, Білорусі й України. На початку свого плину це неширока й неглибока ріка. Поступово вона набирає міці за рахунок річок, які впадають у Дніпро. Вони називаються притоками. Головна ріка з усіма своїми притоками утворює річкову систему. Впадає Дніпро в Чорне море. Тут перебуває його гирло — це місце впадіння ріки в море, озеро або іншу ріку.

Дніпро під час повені

Звиваючись широкою стрічкою серед просторої рівнини, Дніпро неспішно котить свої води в південному напрямку, поступово нарощуючи силу, й нарешті вступає на територію України, де на його воду чекають численні міста й рукотворні озера — водоймища. Майже на всьому протязі течії річкова долина широка, з потужними терасами — давніми руслами ріки. Правий берег високий і круто обривається до ріки.

Кожна ріка, як і людина, має свою індивідуальність, або характер течії. Дніпро — рівнинна ріка, його течія спокійна, повільна. Людина може йти зі швидкістю руху води в цій могутній рівнинній ріці.

Водні потоки живляться (поповнюють свої водні запаси) дощовими, підземними й талими водами. Залежно від пори року та клімату основний приплив води ріка одержує з одного або декількох джерел живлення. У наших помірних широтах основна частина води надходить під час весняного сніготанення — це снігове живлення. У зимовий період ріки України поповнюються підземними водами — відбувається підземне живлення, а влітку й восени переважає дощове живлення.

На території України налічується чотирнадцять рік, довжина яких перевищує п'ятсот кілометрів. Найбільші з них: Дунай, Дніпро, Дністер, Сіверський Донець, Південний Буг. Найменша річка, занесена до «Каталогу річок України», має назву Кизил-Кобинка. Її довжина — 5,1 км. Вона впадає в річку Салгир.

Залежно від того, які джерела живлення переважають, ріки можуть мати різний режим — регулярну зміну рівня й витрати води. Режим рік України досить складний. Узимку вони закуті крижаним панциром, у цей час спостерігається низький рівень води й відповідно невелика її витрата. Навесні ріка «зламує» крижаний панцир, тануть сніги, настає повінь — рівень і витрата води різко підвищується. За літньої спеки рівень і витрата води знижуються.

Після будівництва на Дніпрі греблі та створення Каховської водойми пороги опинилися під водою й зараз вони не являють собою жодної небезпеки для кораблів. Разом із порогами дніпровська вода «укрила» й багато історичних місць, пов'язаних зі славною історією запорожців.

Найдивнішою річкою в Україні вважається Мокра Волноваха — притока Кальміусу, що в Донецькій області. Її довжина — 63 км. На своєму шляху Мокра Волноваха кілька разів зникає або втрачає частину води, а потім з'являється знову.

Тривалий час дніпровські пороги являли собою серйозну перешкоду для торговельних суден. Їхнє благополучне подолання супроводжувалося вдячними жертвоприносеннями біля величезного дуба на острові Хортиця. Потім човни пливли до острова Березань у гирлі Дніпра, де зупинялися на 2—3 дні. Далі вони йшли уздовж узбережжя Чорного моря до гирла Дністра та Дунаю, аж поки не досягали візантійських земель.

Ріка Дністер

БЛАКИТНІ ДЗЕРКАЛА, ЩО ДИВЛЯТЬСЯ В НЕБО

Озера являють собою безцінну прикрасу земних пейзажів. Визначною рисою більшості з них є тиха гладінь води та зарослі лісом і травами береги. Частина озер судноплавні, багато які використовуються як природні сховища води, у деяких розводять рибу.

У 1983 році для охорони рідкісних природних комплексів у районі Шацьких озер заснований природний національний парк. У ньому охороняються 22 мальовничі озера з кришталево чистою водою, оточені сосновими лісами та піщаними пляжами. У Шацьких озерах водяться окунь, плітка, щука, лящ, карась, річковий вугор, прижилися акліматизовані види (наприклад, в озерах Світязь, Пулемецькому та Кримному — канадський сом, у Пісковому — форелеокунь, у Пулемецькому — чудський сиг).

Утворюється озеро внаслідок заповнення водою заглиблення суші, називаного озерною улоговиною. Походження (природа) цих улоговин визначає тип озер. У районах вулканічної діяльності вода може заповнити кратер згаслого вулкана. Так виникають вулканічні озера, які є в Карпатах, — Липовецьке, Синє, Ворочівське. На місці старого русла ріки, в її заплаві, можуть утворюватися невеликі озера — старорічища. Звивиста ріка підмиває береги та змінює своє русло, у результаті з'являються ці водойми, схожі на серпи.

Озеро Синевир

Озера льодовикового походження зустрічаються в Українському Поліссі (Лука) та в Українських Карпатах (Бребенескул). Гірське озеро Бребенескул розташоване в Рахівському районі Закарпатської області, в масиві Чорногора, на висоті 1801 метр.

Ділянки, що відокремилися від моря, утворюють лиманні озера. Таких озер багато на узбережжі Чорного моря, вони відділені від нього піщаними косами (Сасик, Тилігул).

В Україні поширені заплавні озера. Вони утворилися в старорічищах і пониженнях річкових долин. Особливо багато таких водойм поблизу Дніпра, Десни, Сіверського Дінця, Південного Бугу.

У гірських районах під час обвалу каміння може перегороджувати річкові долини, внаслідок

Шацькі озера

чого виникають загатні озера. До їхнього числа належить красень Синевир, що міститься в Міжгірському районі Закарпатської області на висоті 989 м.

При зміні течії водотоків серед наносів дельт утворюються дельтові озера (Ялпуг, Кугурлуй, Кагул). Озеро Ялпуг розташоване в пониззі Дунаю. У південній частині воно протокою з'єднане з озером Кугурлуй.

Історія виникнення лиманів подібна: це затоплене морем гирло або пониззя ріки. Вибалки південно-українських лиманів, у тому числі й Молочного, вироблені ріками в далекі часи, коли рівень моря був більш низьким, ніж сучасний, а ріки — повноводішими. Підвищення рівня моря, що сталося згодом у результаті опускання суші, спричинило до затоплення частини річкових долин. Утворилися солоні й солонуваті затоки.

У Північному Причорномор'ї та Північному Приазов'ї багато лиманів. Найбільш відомі з них: Дністровський, Бузький, Хаджибейський, Тилигульський, Березанський, Дніпровський, Молочний.

Деякі гірські породи легко розчиняються або розмиваються водою. Виникаючі при цьому улоговини можуть заповнюватися водою, утворюючи карстові озера. До них належать Шацькі озера — Світязь, Пулемецьке, Кримне, — які розташувалися в північно-західній частині Волинського Полісся. Багато які з них невеликі за площею, але глибокі. Мальовничі береги Шацьких озер є улюбленими місцями гніздування водоплавних птахів. Особливо багато тут диких качок і гусей, зустрічаються й красені-лебеді.

Частина озер містять солону або солонувату воду. Як правило, вони розташовані в посушливих районах і є безстічними — з них не витікають ріки. Вода, яка надходить у такі озера, випаровується, а розчинені в ній солі залишаються, і поступово їхній вміст у воді зростає. У стічних озерах, із яких витікає хоча б одна ріка, ці речовини виносяться ріками, тому вода в цих озерах прісна. Такими є більшість озер України.

Озеро та гора Бребенескул. Карпати

Так само, як і в Україні, на земній кулі більшість озер прісні. Прісну воду в них несуть ріки та підземні води, вона потрапляє в озера разом із опадами, при таненні снігу та льоду. Найменше солей містять гірські озера.

Озера розміщуються по території України нерівномірно, переважно по долинах рік, на узбережжях Чорного та Азовського морів, у пониззі Дунаю. Багато озер у західній частині Полісся: Світязь, Пулемецьке, Лука, Турське, Нобель, Люб'язь, Біле. Найбільше з них — Світязь, за чистоту вод його іноді називають «українським Байкалом».

Ялпуг — заплавне озеро в пониззі Дунаю. Його дно вкрите темно-сірим мулом, на мілководді — піском. Береги заросли очеретом і рогозою, в озері поширені водорості та інша водяна рослинність.

НАПРОЧУД «ЗГУБНЕ» МІСЦЕ

До озер люди завжди ставилися з любов'ю та повагою, а в болотах бачили згубне, страшне місце з драговинами й трясовинами, комарями та мошками. Їх «населяли» негативними казковими героями — чудовиськами, водяниками тощо. Але згодом виявилося, що мешканці боліт не такі вже й страшні, а самі вони приносять величезну користь людині та навколишній природі.

Потрапляючи в проточне болото, вода очищується тамтешньою рослинністю та шаром торфу. Це чорнова, малоприємна робота, але вона необхідна для того, щоб до рік надходила чиста вода. Надлишкові води — наприклад, ті, що випали на землю у вигляді рясних атмосферних опадів, протікають через болота «транзитом» і потрапляють у ріки.

Болота утворюються в районах із вологим кліматом і ґрунтами, які погано пропускають воду або утворених водотривкими гірськими породами, що залягають на невеликій глибині. Їхньою характерною рисою є наявність шару торфу завтовшки понад 30 см. Він утворюється при розкладанні залишків рослин.

Розрізняють два основні типи боліт — верхові та низинні. До верхових боліт волога в основному надходить із атмосферними опадами. Характерна риса цих боліт — товстелезний килим із мохів. Наростаючи рік у рік, він накопичує

Болото

Птахи на болоті

великі товщі торфу. Наростання йде швидше в центрі, тому верхові болота опуклі в центрі, у зв'язку з чим їх іноді називають опуклими.

Болота утворюються в результаті заболочування лісів і лугів, через заростання водойм — наприклад, озер. Особливо швидко заболочуються вирубки та лісові згарища. В лісостепу та степу вони здебільшого утворюються в більш-менш глибоких пониззях рельєфу, на заплавах і на піщаних річкових терасах.

Низинні болота утворюються в пониженнях, зазвичай це річкова долина або берег озера, їхня середина лежить нижче окраїн або на одному з ними рівні. Тут багата й різноманітна рослинність. Іноді ці болота заростають лісом. Поступово низинні болота накопичують торф і через сотні років можуть перетворитися на верхові.

Багато боліт утворилися в результаті заболочування водойм. Це сталося в результаті їхнього заростання рослинами, що вкорінюються в дно. Спочатку на дні водойми відкладається мінеральний та органічний мул. Потім, у міру обміління водойми, рослини з плаваючим листям (латаття, глечики), заміняються очеретом, рогозою, хвощем. Їхні залишки відкладаються на дні, водойма поступово міліє й перетворюється на болото.

На болотах водиться багато тварин. Так, на верхових болотах улітку живуть лосі та вовки. Із птахів зустрічаються глухарі та білі куріпки, приваблені ягідниками, а в період гніздування тут живуть журавлі. У низинних болотах фауна ще багатша й різноманітніша. Із ссавців зустрічаються: водяний щур, полівки, ондатра, видра, горностай. Та особливо щедро представлені птахи: тут водяться багато видів куликів — наприклад, бекас, гаршнеп, чибіс, веретенник, — зустрічаються болотні луні, чаплі, бугайчики тощо.

В Україні загальна площа боліт становила близько мільйона гектарів, але зараз значна частина їх осушена. Найбільш заболочена територія Полісся. В окремих районах болота займають десяту частину площі (Волинська, Рівненська та Чернігівська області). Переважають низинні болота.

Верхові болота зустрічаються в Західному Поліссі. Влітку вони дуже мальовничі. Торф'яні поклади з купинами, що здіймаються тут і там, покриті різнобарвними килимами мохів, серед яких зустрічається багно з білими запашними квітками, синя лохина та червона журавлина.

На осушуваних землях частіше бувають заморозки, коротший безморозний період. Осушення боліт може призводити до зниження рівнів води в колодязях, воно різко змінює склад і структуру фауни та флори, призводить до порушення природних зв'язків між компонентами природи.

Коли людина почала осушувати болота, то зрозуміла: вони виконують важливу роль у природі. Болота можна назвати природним фільтром для води, вони очищують воду, регулюють стік поверхневих і підземних вод. Діють ці дивні водойми як басейн із двома водопровідними кранами: обміліла ріка — болото відкриває один кран і дає чисту воду; спостерігається надлишок води — відкривається інший кран і болото забирає зайву воду.

Виявляється, не такий уже одноманітний тваринний і рослинний світ боліт. Тут знаходять прихисток кулики, чаплі, гуси, качки, різноманітні напівводні тварини; тут ростуть лікарські й медоносні рослини. До того ж учені довели, що повітря над болотами найвищої проби: чисте й збагачене киснем.

У Поліссі болота осушували протягом цілого століття — починаючи від 80-х рр. XIX ст. Ці роботи призвели до зниження рівня та стоку води таких великих рік, як Дніпро, Південний Буг, Прип'ять, до зниження рівня ґрунтових вод, до загибелі лісів і лугів.

В Україні велике значення мають заходи щодо осушення боліт. Залежно від джерел їхнього живлення застосовують різні методи — наприклад, осушення за допомогою відкритих каналів, обвалування дамбами для запобігання затопленню, влаштування каналів, які перехоплюють воду.

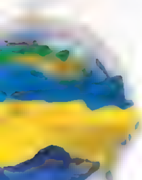
Болото в Поліссі

УКРАЇНСЬКІ, СХІДНІ, ЛІСИСТІ

Життя земної кори — це безперервна взаємодія внутрішніх і зовнішніх сил. Вони створили на нашій планеті запаморочливі гірські вершини та найглибші западини, стрімкі скелі та плоскі рівнини. Всі ці «архітектурні» споруди поєднуються поняттям рельєф. Навіть поверхневе знайомство з картою дозволяє сказати про існування двох основних форм рельєфу: гір і рівнин.

Гори — це великі ділянки земної поверхні, високо підняті над прилягаючою рівнинною територією, з великими перепадами висот і порізаним рельєфом. Вони займають понад третину земної суші.

У Карпатах багато будівельного каменю. Серед вулканічних порід є андезити й базальти, а серед метаморфічних — мармури — наприклад червоні та сірі, з гарним малюнком (біля м. Рахова). Цікаво, що Рахів — найвисокогірніше місто України (820 м над рівнем моря). Цей же район уважається найбільш дощовим.

Туристів, які приїжджають у Карпати, багато що вражає: пересічений рельєф і бурхливі ріки, мальовничі лісові та лугові долини, перевали й розмах панорам, що відкриваються з вершин. Цілющий клімат і мінеральні води... Шедеври стародавнього дерев'яного зодчества в обрамленні гірських ялинових і букових лісів... Побут і мистецтво місцевих мешканців — нагорних гуцулів і долинних бойків, естетика яких склалася в чудовій єдності з принадністю гірської природи.

Карпати — східне продовження Альп, із якими вони мають багато спільного в будові надр. І Альпи, й Карпати виникли в одну й ту саму еру складчастості, тому обидві гірські системи належать до єдиного гірського пояса. Однак новітнє підняття Карпат відставало від зростання Альп. У результаті зовні Карпати мало відрізняються від інших середньогір'їв Європи, хоча й утворених більш древніми складками.

Найбільшою гірською системою України є Карпати. Вони пролягають опуклою дугою на 1500 км від околиць міста Братислава (Словаччина) до ущелини Залізні Ворота на Дунаї. У межах України ширина Карпат 100 км, а максимальна довжина — 270 км. Уздовж їхнього східного краю тягнеться Передкарпатська підвищена рівнина.

Українські (Східні або Лісисті) Карпати простягаються паралельними хребтами з північного заходу на південний схід. Із передгірних рівнин вони з'являються у вигляді лісистих гірських масивів, які часто й подовгу закриті хмарами. З пізньої осені до початку літа верхівки Карпат вінчають сніги.

У межах Українських Карпат виділяють окремі гірські хребти, які мають різні назви. Над рівниною Передкарпаття крутим уступом здіймаються Зовнішні або Скибові Карпати. Далі на південний захід простягнулися відносно невисокі Вододільно-Верховинські Карпати. Вони охоплюють центральну знижену частину з низькогірним рельєфом (се-

Українські Карпати

редні висоти – 900–1200 м). Ще далі на південний захід розташовані Полонинсько-Чорногорські Карпати. Вони охоплюють внутрішню, найбільш високу частину гір. Західніше простягаються Вулканічні Карпати. Глибинні розломи, що викликали їхнє утворення, подекуди є місцями виходу цілющих мінеральних вод.

Лісистими Українські Карпати названі на відміну від сусідніх пасм гірської дуги. У минулому їхні схили були суціль укриті густими буковими, дубовими, смерековими та модриновими лісами, лише на полонинах і окремих галявинах ліс поступався місцем луговим пасовищам.

Туристів у Карпатах приваблюють мальовничі вершини, широкі панорами, що відкриваються з полонин, «морські очі» озер. Але щира краса Українських Карпат – це чудові гірські ліси. На нижньому поверсі їх представляють могутні столітні буки, попелясто-сірі колонади яких здіймаються серед моховитих каменів. Із буками часто сусідять прадавні дуби, ясени, клени, липи. Вище, ближче до полонин, царюють стрункі та величні ялини (смереки), їхніми силуетами помережано гірські гребені. Поряд можна побачити модрину, сосну й навіть сибірську ялицю. Хвойних більше на північних схилах, широколистяні ліси особливо пишні на південних.

Полонина Пожижевська – безлісна поверхня відрога гори Пожижевська на Черногорі. Вона вкрита субальпійською рослинністю, верхня межа лісу розташована на висоті більше кілометра. На висоті 1429 м міститься діюча метеостанція.

Ріка в Карпатах

Біля підніжжя гір ліс змінюється лісостепом, а зверху, з боку полонин, він облямований криволіссям. Тут ростуть звичайні чагарникові клени, горобина, вільшняк і важкопрохідні, хоч і заввишки ледве до колін, зарості ялівцю.

Чорногора – найвищий гірський масив, розташований у межах Івано-Франківської й Закарпатської областей. Вона тягнеться на 40 км між ріками Чорна Тиса, Біла Тиса, Чорний Черемош. Це популярний район туризму. У передгір'ях ростуть переважно дубові, букові та соснові ліси. У Черногорі розташоване озеро Несамовите.

Гора Говерла – найвища вершина Українських Карпат і всієї України, перебуває на границі Івано-Франківської та Закарпатської областей у Чорногорському масиві. Ця гора має конусоподібну форму. На її схилах добре помітні сліди зледеніння, каменепадів. Іноді тут трапляються снігові лавини. Вершина Говерли покрита альпійськими лугами, чагарником. Біля підніжжя гори протікає одна з приток ріки Прут, на якій є мальовничій водоспад.

Озеро Апшинець. Карпати

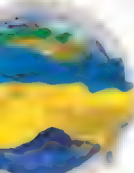

ГОРИ НАД МОРЕМ

Кримські гори простягнулися дугою уздовж північного узбережжя Чорного моря. На півночі вони межують зі степами, а на півдні підступають до вод Чорного моря. У горах виділяють три гряди. Найвищі масиви розташовані в середній частині Головної гряди. З п'яти вершин, які мають абсолютну висоту понад 1500 м, чотири розташовані в районі Гурзуфа. Це Роман-Кош, Демір-Капу, Зейтин-Кош і Кемаль-Егерек. Усі ці вершини (за винятком Зейтин-Кош) розташовані ближче до північного схилу гряди, й тому з узбережжя їх не видно.

Гірський Крим являє собою фрагмент великої структури, що сформувалася в кілька етапів у прадавні часи. Ще 135 млн років тому на місці Головної гряди була суша. Важко сказати, як вона виглядала. Деякі вчені вважають, що це був невисокий, слабко розчленований гірський кряж, що здіймався над водами древнього моря.

Зовнішня гірська гряда починається в мису Фіолент біля Севастополя і пролягає вздовж хребта Кара-Агач і Сапун-гори до Мекензієвих гір. Знову вона з'являється на правому березі ріки Бельбек, біля села Верхньосадове, й тягнеться північніше Сімферополя до межиріччя рік Бештерек і Зуя. Далі на схід вона зливається із Внутрішньою грядою.

У цьому районі перебуває й шатроподібний масив Чатир-Дагу з вершиною Еклізі-Бурун. З усіх боків, крім крутосхилого північного, він обмежений високими обривами. Зі сходу Чатир-Даг обмежений широким перевалом Ангар-Богаз. Між його затіненими схилами проходить шосе, яке з'єднує Сімферополь із Південним берегом Криму.

Плоскі вершини Головної гряди утворюють плато — яйлу. Це слово в перекладі означає «літнє пасовище». Місцеві жителі іноді називають яйлу «джайлава», а в літературі закріпилася південно-тюркська форма — «яйла». Цю древню вирівняну поверхню було піднесено новітніми підняттями на висоту до півтора кілометра.

У горах, серед скель, зустрічається дерево-пустельник — тис. Почасти він укорінюється в тісних, затишних розколинах. Тис чимось нагадує мамонта або бізона. Від нього віє самотньою відчуженістю, навіть приреченістю й водночас дрімучою древньою силою. За старих часів його повсюдно вирубували за цінну червону деревину, були навіть «мисливці», які промишляли тим, що відшукували рідкісні екземпляри тиса в лісових хащах, глухих ущелинах і збували червоно-деревцям.

Окрасою гори Демерджі є знаменита «Долина привидів» і кам'яний хаос, що розкинувся біля її підніжжя (це пам'ятник природи державного значення). Один із стовпів «Долини привидів» отримав назву «Велетень». Він являє собою порізану нішами та печерами кам'яну брилу, яка здіймається вгору на 25 м. Подібних кам'яних «привидів» тут десятки, їхні творці — процеси вивітрювання.

Почасти в результаті землетрусів на схилах гір відбуваються грандіозні обвали, що формують кам'яні хаоси з величезних брил конгломерату. Таким є і знаменитий Демерджійський хаос, що виник по сусідству з «Долиною привидів».

Озеро в Мармуровій печері. Крим

Такі найбільш відомі яйли Криму, як Демерджі, Долгоруківська та Карабі розташовані на схід від перевалу Ангар-Богаз. Карабі-яйла вважається найбільшою в Криму. Нині вона поточена вирвами, проваллями, блюдцеподібними пониззями. На дні деяких вирв зяють тріщини та провали, в які йде вода.

Практично по всіх схилах Гірського Криму зустрічається сосна. Однак у значних кількостях вона росте в майже недоступних місцях, наприклад, на обривах. Причому тут частіше зустрічається червоностовбурна порода з яскраво-зеленою короткою хвоєю — сосна звичайна. А нижче, серед дубових лісів, переважає сосна із сірим стовбуром, довгою, рідкуватою, трохи тьмяною хвоєю. Вона є найближчою родичкою тієї сосни, яка росте по всьому Середземномор'ю. Однак за рядом ознак її виділяють в особливий вид — сосну кримську, або, як її ще називають, сосну Палласа.

Не менш унікальний гірський масив Демерджі. Він являє собою двошаровий «пиріг», верхній шар якого складається з вапняків, нижче — конгломерати. Цей «пиріг» не монолітний, він почленований на кілька блоків, причому в різних блоках шари перемістилися відносно один одного. Так розділені південна частина масиву Демерджі (гора Демерджі) і Демерджі-яйла.

Гора Роман-Кош розташована у масиві Бабуган-яйла. З неї відкривається чудовий вид: з одного боку — плоскогір'я Бабуган-яйли, з іншого — покрита лісом улоговина, що відокремлює Головну гряду від внутрішньої гряди. Видно гладь Партизанського водоймища біля Сімферополя, Кримську астрофізичну обсерваторію, Чуфут-Кале, Тепе-Кермен і Киз-Кермен (гори внутрішньої гряди, де в Середні віки розташовувалися «печерні міста»).

Дерево-пустельник — тис

До сходу від Карабі Головна гряда набуває зовсім іншого вигляду. Вона розпадається на короткі, переважно вапнякові хребти та гостроверхівкові гори, що здіймаються над почленованими долинами й улоговинами. Абсолютні висоти цієї частини Головної гряди зменшуються. Із заходу й півночі Головна гряда облямована передгір'ям. Воно складається із Внутрішньої та Зовнішньої гряд, а також із похилих рівнин.

Гірський Крим — один із найпрекрасніших районів країни. Щороку тисячі туристів знайомляться з його тінистими буковими лісами; дивним світом кримських печер; невеликими, але бурхливими ріками; стрімкими та гучними водоспадами; мальовничими ущелинами.

Кримські гори відомі прекрасними лісовими масивами бука та дуба. Цікаво, що одні дослідники вважають, що тут представлено два види бука: кавказький і європейський. Інші впевнені, що в Криму живе цілком ендемічний, самостійний вид — бук таврійський. Подекуди теплолюбний бук майже повністю витіснено грабом.

Долина привидів. Крим

РІВНИНИ-ГОДУВАЛЬНИЦІ

Із гір спускаємося на рівнини — рівнини-годувальниці. Тут розкинулися поля та сади, тут розташовані найбільші міста й виробничі комплекси. Тут живе переважна більшість населення. Простори рівнин уражають, на найбільших із них може вільно розміститися по декілька європейських держав.

Рельєф Приазовської височини різноманітять узвишшя, котрі являють собою залишки кристалічних порід, що виходять на земну поверхню. Тут їх називають могилами. Серед них найвища точка височини — Могила Бельмак.

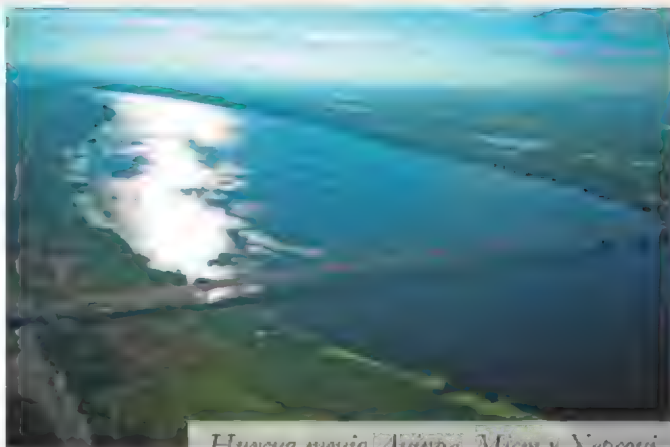
За абсолютною висотою виділяються три типи рівнин. В Україні представлено два з них: низовини, з висотою до 200 м (наприклад, Прикаспійська, Причорноморська) і височини, з оцінками висот від 200 до 500 м над рівнем моря (Середньоруська, Придніпровська).

За зовнішнім виглядом розрізняють плоскі та горбкуваті рівнини. До плоских рівнин належить Причорноморська. Для неї характерна відносно рівна, можна сказати нудна, поверхня. Тут немає різких спусків і підйомів, ніщо не заважає побачити рівну лінію горизонту та рівну, як стріла, автостраду, що зникає вдалині. Ріки тут течуть неспішно, вигадливо звиваючись по безкрайніх просторах.

Горбкуваті рівнини більш різноманітні. Їхній зовнішній вигляд пожвавлюють пагорби, яри, пониззя із блюдцями озер і, звичайно, ріки. Вони тут такі ж повільні та звивисті, як і на плоских рівнинах. Саме такий вигляд має Придніпровська височина.

Фізична карта України

Нижня течія Дніпра. Міст у Херсоні

Крайню північ території України займає Поліська низовина. Вона утворена древніми льодовиковими відкладеннями та річковими наносами. Над її низовинною поверхнею здіймаються кряжі (витягнуті скелясті височини), в основі яких лежать тверді кристалічні породи.

За утворенням виділяють первинні та вторинні рівнини. Первинні рівнини складені морськими осадами, вони склалися в результаті підняття морського дна. Вторинні рівнини можуть бути сформовані наносами річок або бути залишками гірських утворень. До вторинних рівнин також належать височини та плоскогір'я, складені вулканічними породами, що лежать горизонтально.

Уздовж північної та центральної частини лівобережжя Дніпра тягнеться Придніпровська низовина. Для неї характерна хвиляста поверхня, численні яри та вибалки. Її трохи підняту північно-східну частину називають Полтавською рівниною.

Територію від ріки Західний Буг до кордону Житомирської області займає слабкохвиляста, почленована звивистими долинами річок Волинська височина. На південному сході вона поступово переходить у Подільську. На цій височині містяться найдовші у світі гіпсові печери. Поверхню рівнини різноманітять гірські пасма, схожі на пагорби: Гологори з горою Камулою (473 м) і Товтри, або Медобори.

Товтри являють собою скелясті вапняні узвишшя, які є залишками древнього моря (воно існувало на цій території близько 20 млн років тому). Частина з них виявилася похованою під більш молодими осадовими породами й ледь проступає на схилах. Але там, де древні породи оголені, видно ланцюги зубців і стовпів заввишки в кілька метрів. Вапняки поточені вимоїнами, у схилах є багато ніш і гротів. На окремих грядах уціліли рідкісні реліктові рослини — теплолюбний плющ і яловець. Збереглися й «п'ятачки» незайманих степів.

Долина ріки Південний Буг відокремлює Поділля від найбільшої в Україні Придніпровської височини. Вона являє собою слабкохвилясту поверхню з майже рівними межиріччями. Височина має нахил на південний схід і є вододілом між басейнами рік Прип'яті, Середнього Дніпра та Південного Бугу. Вона почленована річковими долинами (Рось, Ятрань, Інгул, Інгулець), ярами та балками.

На заході на територію України вторгається частина великої Середньодунайської рівнини, представлена Закарпатською низовиною. Її поверхня плоска, з висотами трохи більше 100 м. Низовина слабко нахилена від передгір'їв Карпат до південного заходу.

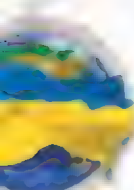

Гирло Дністра

РАЙДУГА УКРАЇНСЬКИХ ҐРУНТІВ: ВІД СІРИХ ДО КОРИЧНЕВИХ

Земля-годувальниця — так здавна звертала-ся людина до родючого шару, який ми називаємо ґрунтом. Саме завдяки йому на наших столах з'являються хліб, овочі, фрукти і ягоди. Але земля не тільки годує нас, але й дає ліс для будівництва і сировину для багатьох галузей промисловості.

Інтенсивне використання ґрунту призводить до його виснаження. За останні сорок років у ґрунтах України зменшився вміст гумусу. Для підвищення їх родючості необхідно вносити органічні та мінеральні добрива.

Утворення ґрунту є одним із наслідків взаємодії живих організмів із земними оболонками. Усе починається з того, що пухкі гірські породи накопичуються в розколинах скель і пониженнях рельєфу. Сюди проникає повітря, а також вода, яка розчиняє речовини, необхідні для життєдіяльності рослин. Саме їхні відмерлі залишки стають основою для формування ґрунту: вони розкладаються й перетворюються на гумус (перегній). Чим більший вміст гумусу, тим вища родючість, тобто здатність ґрунту забезпечувати рослини необхідними поживними речовинами.

Першу у світі наукову класифікацію ґрунтів, засновану на їхньому походженні, створив видатний учений В. В. Докучаєв. Він називав ґрунт «дзеркалом ландшафту», підкреслюючи цим його залежність від усіх компонентів природи.

Годує нас лише частина землі – це сільськогосподарські угіддя. До них належать:

- *лани, засіяні різними культурами (ріллі);*
- *сади та виноградники (багаторічні насадження);*
- *луки та пасовища.*

Частину земельних ресурсів складають малопродуктивні землі — наприклад, болота. Ще частина території країни покрита лісами і чагарниками. Певну частину зайнято населеними пунктами.

Залежно від вмісту гумусу та особливостей структури розрізняють різні типи ґрунтів. На рівнинній території України виділяють три основні ґрунтові зони: з переважанням дерено-підзолистих, сірих лісових і чорноземних ґрунтів.

Процес утворення яру досить простий: струмені води, рухаючись униз по схилі, зливаються й утворюють невелике довгасте заглиблення — борозну. Поступово вона заглиблюється та розширюється — і ось уже не струмені, а чималенькі струмочки спрямовуються сюди, утворюючи вимоїну, а потім — невелику вибоїну, що розвивається в яр.

У лісостепу й степу поширені різні типи чорноземних ґрунтів. Сама назва говорить про високий вміст у цих ґрунтах гумусу, адже це він надає ґрунту чорного кольору. Чорноземи сформувалися в районах, де достатньо тепла і світ-

Лани пшениці

Чорнозем – найродючіший з українських ґрунтів

Суглинисто-піщаний ґрунт

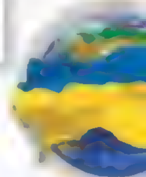
ла для трав'янистої рослинності. У цих умовах ґрунти щедро поповнювалися перегноєм, оскільки тут менша, ніж у лісовій зоні, кількість опадів, а відтак і промивання ґрунту. Саме тут протягом багатьох сотень років формувався цар ґрунтів — чорнозем, найбільш багатий, потужний і родючий.

Ґрунти є результатом перетворення поверхневого шару землі водою, повітрям і живими організмами. Останнім часом на стан ґрунтів докорінно впливає діяльність людини. Особливо великий вплив справляє розорювання, внесення добрив, вирубування лісів.

Крім чорноземних, у лісостепу значні площі займають сірі лісові ґрунти. Вони розвивалися в умовах теплого й помірно вологого клімату під грабовими, грабово-дубовими, а почасти й дубовими лісами.

На півдні Причорноморської низовини та частини степового Криму сформувалися каштанові ґрунти. Це відбувалося на засолених породах за високих літніх температур і нестачі опадів.

Чорноземну смугу України можна поділити на дві частини: східну та західну; границя між ними проходить по долині Дніпра. Правобережна частина піднята й тому більш почленована долинами рік і ярами.

У Карпатах і Кримських горах ґрунти переміняються з висотою. У поясі гірських лісів (бук, сосна, смерека) поширені бурі лісові ґрунти. Вони сформувалися в умовах м'якої зими та прохолодного літа, при значній кількості опадів. На плоских вершинах, під трав'яною рослинністю, поширені гірсько-лучні та гірсько-торф'яні ґрунти.

Вид на Форос.
Південний берег Криму

СЕРЕД КОРАБЕЛЬНИХ СОСОН І МОГУТНІХ ДУБІВ

На Землі розрізняють великі території з однорідними ґрунтами, схожим рослинним і тваринним світом. Їх називають природними зонами. В Україні найбільші площі займають зони мішаних лісів, лісостепів і степів.

Ліси мають велике водозахисне та ґрунтозахисне значення. Завдяки їм на Поліссі накопичується волога, що не зникає навіть під час дуже жаркого літа. Повільне танення снігового покриву перешкоджає утворенню бурхливих паводків, що призводять до руйнування ґрунту.

У лісах Полісся водяться білка, вовк, бобер, куниця лісова, дикий кабан, тхір чорний, лісовий кіт, лось, борсук, козуля. Зустрічаються бурий ведмідь та рись. Із птахів поширені рябчик, тетерев, глухар, шпак. Із плазунів гадюка звичайна, вуж, ящірки, болотяна черепаха.

Лісова зона розташована на Поліській низовині. Це дивовижний за красою край із різноманітною природою. Так, у Житомирській області на тлі плоскої рівнини добре виділяється своєрідний острів, що простягнувся майже на 80 км. Це Словечансько-Овруцький кряж. Понад мільярд років він стоїть на міцному фундаменті, складеному з червоних і рожевих кварцитів і пісковиків. Ось що писав про нього академік П. А. Тутковський: «...Словечансько-Овруцький кряж із його околицями тривалий час був якоюсь легендарною, таємничою країною, про яку ходили тільки чутки й уривчасті відомості; здавна ці чутки цікавили вчених, однак дістатися цієї малодоступної країни було надзвичайно важко. Ця країна містить у собі нагромадження чудес природи, що нагадує в мініатюрі знаменитий Єлоустонський парк».

Рододендрон жовтий

«Обличчя» будь-якої природної зони — рослинність. У Поліссі вона досить багата. Серед дерев переважає сосна (соснові бори сформувалися на пісках), дуб, береза, граб, клен, липа, в'яз, тополя, вільха, верба. У районах, де лісів немає, поширена болотна та лучна рослинність. Поруч із трав'яними болотами тут багато заростей вересу, а на піщаних межиріччях зустрічаються мохові болота.

Через унікальні камені Словечансько-Овруцький кряж називають коморою будівельних матеріалів. Це зрозуміли ще наші далекі предки. Овруцькі кварцити можна побачити в стінах Софійського собору, Києво-Печерської лаври та Золотих воріт у Києві. Використовувалися вони при зведенні Вишгорода, Переяслава-Хмельницького та Овруча.

Меліорація боліт призводить до їх осушування

Мінерал пірофіліт

Бурий ведмідь

Серед зелених чудес Словечансько-Овруцького кряжа можна зустріти плющ звичайний, березу темну, вовчі ягоди, лісову лілію, гірську конюшину. Завдяки підвищеній місцевості, а головне, наявності гірських кристалічних порід, ці реліктові рослини збереглися до наших днів. Феноменом кряжа називають рододендрон жовтий. Це високий кущ із великими жовтогарячими та жовтими квітками, іноді утворює важкопрохідні зарості. Цей поліський острівець віддалений від основного ареалу рододендрона — Кавказу та Малої Азії — більше ніж на тисячу кілометрів.

У північно-західній частині Прип'ятського Полісся велику територію зайняв найзнаменитіший ліс Європи — Біловезька Пуща. Дві третини цього заповідного масиву перебуває в межах України та Білорусі, близько третини — в Польщі. Величавості Біловезькій Пущі надають корабельні сосни та високі стрункі ялини, в оточенні могутніх дубів, в'язів, грабів, вільшняку. Здавна сюди приваблювали мисливців зубри: з 1409 року. Пуща стала заказником для королівських полювань. Дві світові війни дуже спустошили незаймані ліси, тож поголів'я цих гарних, дужих тварин двічі довелося відновлювати.

Клімат у Поліссі помірно континентальний, із відносно теплим вологим літом і хмарною зимою з періодичними відлигами. Зима більш сувора на сході, де її тривалість приблизно на двадцять днів довша, ніж на заході. Середня висота снігового покриву — близько сорока сантиметрів.

У 1968 році у Волинському Поліссі було засновано Поліський заповідник. Тут вдається зберігати в природному стані ділянки південної частини поліського ландшафту з його сосновими борами та насадженнями скельного дуба, з лосями та кабанами, козулями та бобрами. Зберігаються й рідкісні рослини — наприклад, сучасник мамонтів рододендрон (азалія понтійська).

Словечансько-Овруцький кряж — єдине місце в Україні з покладами рідкісного мінералу пірофіліту. Він був відомий ще древлянам: із нього виготовляли прикраси — пряслиця. Але головна властивість пірофіліту — надзвичайна вогнетривкість. Тому з нього виготовляють пальники для маяків.

Незначний нахил Поліської низовини сповільнює плин річок, сприяє утворенню численних озер і боліт, призводить до затоплення великих територій під час весняних повеней. Своєрідний осьовий стрижень Полісся — тиха, звивиста, подріблена на незліченні рукави ріка Прип'ять. Одна з її приток красномовно називається Стохід.

Плоский рельєф Полісся сприяв прокладанню каналів для з'єднання рік. Так, для виходу з ріки Прип'ять у басейн польської Вісли ще в XIX столітті було споруджено Діпровсько-Бузький канал, що з'єднав Україну з Польщею.

СТЕПИ, ЯКІ ТРЕБА БЕРЕГТИ

Українські степи. Саме тут ясне небо розпросторило над родючою землею своє блакитне, бездонно глибоке шатро, де погляд потопає в нескінченному просторі. Тиша, ніщо не ворухнеться, тільки легкий вітерець смикає сріблясто-білі пасма степового правителя — ковили.

У межах України степи тягнуться з півночі на південь протягом п'ятисот кілометрів: від лісостепу до узбережжя Чорного й Азовського морів і передгір'їв Кримських гір. Ця природна зона розташована на території частини Придніпровської та Подільської височин, на Причорноморській низовині, Донецькій та Приазовській височинах.

У степах для розвитку дерев недостатньо опадів, тому переважає трав'яниста рослинність. Зовні ця природна зона являє собою рівнинні простори, які в природних умовах були густо покриті рослинами, що утворювали майже непроникний покрив із ковили, костриці, тонконога, типчака, вівсяниці та інших рослин.

Народна медицина вважає, що полин сприятливо діє на шлунково-кишковий тракт і як гірко-пряна речовина стимулює апетит. Різноманітні й прийоми використання полину: у вигляді порошків, відварів і навіть компресів і примочок (як болезаспокійливий засіб при забитих місцях, вивихах і розтягненнях сухожиль). Полинові препарати досить ефективні як дезінфікуючі засоби і при гострих шлункових захворюваннях.

Миша-полівка

Ковила

Для степових рівнин півдня України характерна наявність замкнутих понижень, називаних подами. Вони бувають різного розміру — від невеликих блюдцеподібних ділянок до великих западин. Навесні, під час танення снігів, у поди стікає багато води. Волога надовго затримується там, у зв'язку з чим у найбільш глибоких місцях розвивається лучно-болотна рослинність. Тут живе один із рідкісних видів флори України — зіркоплідник частуховидний. Плоди рослини складаються з декількох часток, які утворюють шести-восьмикінцеву зірочку.

Ми знаємо, що в давні часи степи надавали життєвий простір багатьом копитним тваринам — туру, козулі, оленю, дикому коню, сайгаку. Більшість із них трималася величезними чередами. Поїдання та витоптування рослинності було значним, але ґрунти залишалися багатими й родючими. Первозданні степи відзначалися дуже високою продуктивністю.

Заповідник Асканія-Нова засновано в 1874 році як парк для акліматизації та гібридизації тварин. Тоді тут було закладено ботанічний сад, зоопарк і визначено недоторканну ділянку степу. На 11 000 гектарах природу зберегли такою, якою вона була 200 років тому.

Здається, ще недавно вони були вкриті природною рослинністю, а курними шляхами рухалися вервечки чумацьких возів, запряжених волами. Над ними літали чаплі, лелеки, чорні шуліки, з трави подавали голос перепілки, а поруч посвистували байбаки. У цей

час майже по всьому просторі степова рослинність поступилася місцем сільськогосподарським угіддям. Тому ту ж саму ковилу, що займала величезні території, нині можна побачити лише в місцях, де господарська діяльність заборонена або невигідна.

Основними завданнями зоологічного парку «Асканія-Нова» є збереження видів диких тварин з усього світу, акліматизація та одомашнення деяких із них. Для рідкісних і зникаючих видів тварин розведення в зоопарку з наступним випусканням у природу є одним із методів відновлення їхніх популяцій. Нині в зоологічному парку утримуються особини 109 видів. Найбільшою кількістю тварин представлені сайгак, кінь Пржевальського, благородний олень, американський бізон, плямистий олень, лань, гвинторогий козел.

Головна ознака степу — відсутність лісу і як наслідок переважання відкритих просторів. Невеликі ділянки лісу зустрічаються переважно в північній частині зони (байрачні або галерейні ліси), у заплавах річок (заплавні ліси), на піщаних терасах рік (аренні ліси). У ряді районів ростуть штучно створені лісові масиви, а також полезахисні лісосмуги.

Найвідоміший осередок охорони природи — біосферний заповідник Асканія-Нова. Це найбільша в Європі ділянка недоторканого степу, що зберігся на перетинанні колишніх козацьких шляхів, неподалік від Сиваша та Каховки. Асканія-Нова розташована в підзоні типчаково-ковилових степів на солонцюватих південних чорноземах. Тут можна побачити незвичайні рослини, рідкісних тварин і дивовижних птахів. Так, в асканійському степу налічується близько п'ятисот видів квіткових рослин. Переважають злаки — пір'яста ковила, типчак, тонконіг; із різнотрав'я — степова волошка. У вологі роки пишно розростаються лисохвіст, осока.

Біля гирла Дніпра розкидані степові ділянки Чорноморського біосферного заповідника. Вони лежать і на материковій суші, і на прибережних косах і островах. Заповідник створено в 1927 році для охорони птахів, які в цьому затишному куточку зимують, гніздяться й зупиняються під час перельотів. Особливу увагу люди приділяють лебедям, які зимують тут (шипуни та кликуни), і найбільшому в світі гніздуванню чорноголової чайки (вона є символом заповідника).

До умов жаркого й сухого літа, частих посух і суховіїв, краще пристосовані трав'янисті рослини. Листки багатьох із них вузькі або дрібні, укриті волосинками або пухом; деякі рослини мають восковий наліт або щільне стебло. Всі ці «хитрощі» необхідні для зниження випаровування й утримування вологи.

Відомо кілька десятків видів ковили. Головна особливість цих злаків — наявність довгої двоколінчастої ості. У більшості ковил верхні частини остей сріблясто-білопір'ясті, пухнасті від безлічі густих довгих волосків. Саме ці довгі, сріблясто- або перлисто-білі, пухнаті ості надають ковилі неповторного, своєрідного вигляду, робить її одним із найкрасивіших злаків на землі. У деяких видів довжина остей може досягати 30—35 см.

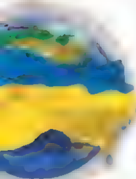
Степ навесні

СТОНАЦІОНАЛЬНА КРАЇНА

Народи, що населяють країни Європи, у тому числі й Україну, належать до європеоїдної раси. Але це не означає, що між ними немає відмінностей. Кожен із них має свою мову, свою історію і традиції. Ці ознаки відрізняють не лише європейські народи, але й народи всього світу, яких налічується понад дві тисячі.

Походження українців, як і більшості народів світу, сягає корінням у глибоку давнину. Їхні етнічні риси формувалися протягом багатьох віків на територіях Середньої Наддніпрянщини, Полісся, Галичини. Ядро українського етносу склалося на основі трьох східнослов'янських племен — полян, сіверян і деревлян.

Від IX століття існувала могутня держава — Київська Русь, створена в результаті об'єднання двох головних центрів східних слов'ян — Києва та Новгорода. Під час правління Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха Київська держава стає найбільшою за територією державою Європи, чиї землі пролягали від Балтійського моря до Тамані.

В Україні проживають представники понад 130 народів, у тому числі українці, росіяни, білоруси, кримські татари, молдавани. Всі вони представляють населення держави і є його повноправними громадянами.

Українці належать до східних слов'ян і разом із кримськими татарами вважаються корінним народом країни. Існують різні теорії походження українців, яких пов'язують із ранніми слов'янами. Районом їхнього походження, імовірно, було середнє Придунав'я або межиріччя Дніпра та Вісли.

Зростанню самосвідомості українців сприяло виникнення Запорозької Січі. Виступаючи як самостійна військова сила, вона захищала рідну землю й український народ від нападів татар і турок. Поступово в боротьбі за незалежність, релігію, мову та культуру відбулася консолідація української нації. Проте тривалий час українці не мали власної держави. Умови для її формування виникли на початку національно-визвольної війни 1648—1654 рр. Український народ домігся визнання своїх прав і вольностей у жорстокій боротьбі.

Нині слов'янські народи переважають у Центральній і Східній Європі. Виділяють східних, західних і південних слов'ян. До південних слов'ян відносять сербів, болгар, хорватів, словенців. До західних — поляків, чехів і словаків, до східних — росіян, українців і білорусів.

У східних слов'ян багато спільного в культурі. Це виражається в народній творчості, звичаях і традиціях. Так у духовній культурі ряду народів донині збереглися аграрно-календарні обряди. Їхній основний зміст — поклоніння землі, Сонцю, природним стихіям, богу родючості. Наприклад, надії на успішний збір урожаю, здоров'я та благополуччя слов'яни пов'язували з богом Купала. Свято Купала відзначають із 6 на 7 червня піснями, хороводами, перестрибуванням через багаття, купанням або обливанням водою.

Свято Івана Купала

Гірські ліси. Карпати

Бойки мешкають на території передгірних і гірських районів Галичини (у межах Івано-Франківської та Львівської областей) і частині Закарпатської області. Більшість учених вважають, що бойки є нащадками давнього слов'янського племені білих хорватів, які мешкали в Українських Карпатах. Із давніх часів вони займалися скотарством (розведенням овець, волів), землеробством і лісовим господарством.

Українці мають і свої особливості. Це виражається в співучості їхньої мови, народних святах, національному одязі, музиці, піснях, а також у характері й особливостях поведінки. Українцям властиве поєднання нестримного прагнення до особистої незалежності й поважне відношення до поглядів інших людей, неприйняття насильства і багатий внутрішній світ, прагнення до пізнання самого себе та бажання жити в гармонії з навколишньою природою.

Створення української національної держави вперше одержало правове закріплення в угодах, які Б. Хмельницький уклав із Річчю Посполитою. Саме в цей час починає розповсюджуватись самоназва — «українець», яка вказує на формування етнічної самосвідомості, що є однією з найістотніших ознак народу.

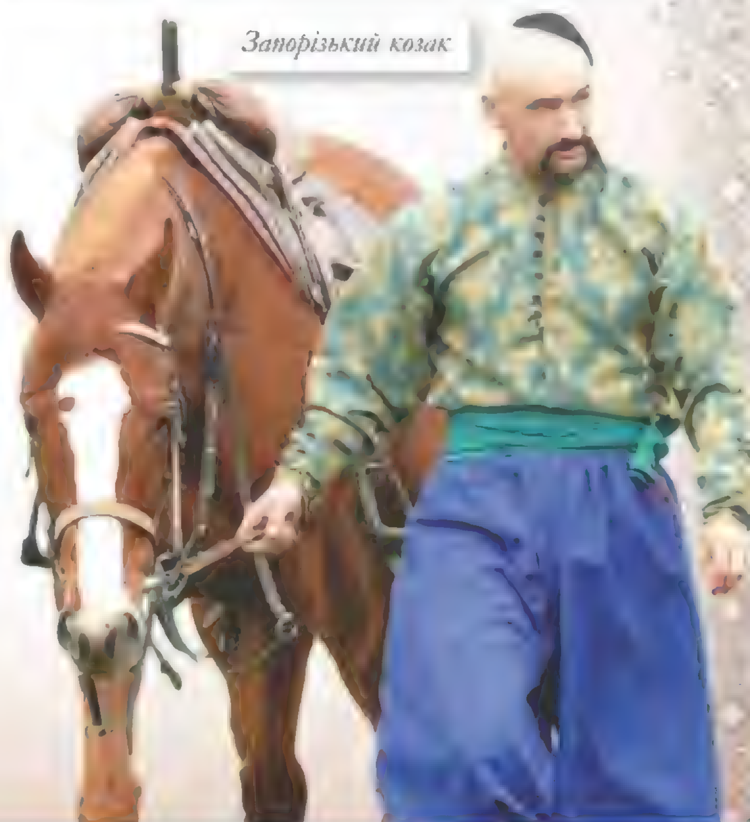
Джерела української культури, духовності українців, сердечності народних пісень ми знаходимо не лише в історії країни, але й у її широких степових просторах, на берегах могутнього Дніпра і, звичайно, в одвічній українській хліборобській праці.

Поліщуки живуть у районі українсько-білоруського міжетнічного порубіжжя й мають риси як української, так і білоруської культур. Самоназву «поліщуки» пов'язують із Поліссям, де з давніх-давен мешкають представники даної етнографічної групи.

Формування та розвиток будь-якого народу залежить від природних умов, особливостей господарського розвитку, історичних подій, впливу інших народів. Україні, як і багатьом іншим країнам, властиві значні розбіжності впливу та значення цих факторів у різних районах. Це призвело до виникнення на її території етнічних груп — гуцулів, бойків, лемків, поліщуків, литвинів.

Багато українців живе в Росії, Казахстані, Канаді, США, Польщі, Молдові. Частину українців, які мешкають за межами країни свого походження, своєї історичної батьківщини, називають українською діаспорою.

Гуцули живуть в Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській областях та на півночі Румунії. Частина вчених пов'язує назву цієї етнографічної групи з основним видом їхньої господарської діяльності — скотарством. Його основним поняттям було слово «кочул», яку означає «чабан», «вівчар». За іншою гіпотезою, назва пов'язана з рухом народних месників — опришків (гуців).

Запорізький козак

ГАМІРНІ МІСТА

Місце проживання більшості людей — населені пункти, тобто забудовані ділянки землі. Селяться вони тут тому, що для різних видів діяльності, наприклад для будівництва великого підприємства, їм доводиться об'єднувати зусилля.

Розрізняють міські та сільські населені пункти. Серед міських пунктів виділяють міста, селища міського типу та курортні селища. На території України перші міста були засновані греками понад 2,5 тисячі років тому, під час колонізації узбережжя Чорного моря. Але в наш час найбільш «масовим» містобудуванням стає в Київській Русі. Якщо в X столітті тут налічувалося близько 25 міст, то за двісті років потому їхня кількість збільшилася майже в 10 разів. Поява та швидкий розвиток міст були обумовлені зростанням виробництва сільськогосподарської продукції. На той час у селян почали з'являтися надлишки продовольства, і вони могли обмінювати продукти харчування на вироблені ремісниками одяг, взуття, посуд і знаряддя праці. До числа міст України, що мають довгу історію, належать Чернігів, Київ, Коростень, Переяслав-Хмельницький.

Одеса — найбільший економічний, науково-освітній і культурний центр Причорномор'я. Провідне місце в його промисловості посідає машинобудування, харчова, легка та хімічна галузі. В Одесі працює Південний науковий центр НАН України, сім музеїв, шість театрів (у тому числі опери та балету), кіностудія. Загальнодержавне значення має рекреаційний комплекс міста.

Тривалий час міське населення зростало повільно. Положення змінилося протягом останніх ста років. Це пояснюється масовим переїздом людей із сіл на постійне місце проживання до міст, особливо великих. В Україні це Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Львів. У них зосереджене економічне, політичне та культурне життя держави.

Невеликі населені пункти з населенням у кілька тисяч людей називаються селищами міського типу. Вони також належать до міських поселень, тому що більша частина їх жителів працює на промислових підприємствах або в закладах, які надають послуги.

Найгустіша мережа міських населених пунктів у Донецькій, Луганській, Львівській, Дніпропетровській та Харківській областях. Значно менша вона на території Українського Полісся (Волинської та Рівненської областей), а також у Миколаївській, Черкаській і Чернівецькій областях.

Особливе значення для життя держави має її столиця. Столиця — політичний центр держави, тут розміщено резиденцію президента, парламент і уряд країни. Ці органи влади, виражаючи волю всього народу, визначають шляхи розвитку держави, регулюють взаємини з іншими країнами. Найчастіше столиця є ще й економічним, науковим і культурним центром держави.

Майдан Незалежності. Київ

Харків є найбільшим містом Слобожанщини. Його особливість — високий рівень розвитку машинобудування. Тут працює Північно-Східний науковий центр Національної Академії наук України, до якого входять кілька інститутів. Харків займає провідні позиції в Україні за кількістю вищих навчальних закладів. У місті налічуються десятки культурних центрів, серед них музеї, картинні галереї, 6 великих театрів.

Селища міського типу часто утворювалися поблизу шахт, заводів, електростанцій та інших великих підприємств. Тому найбільше їх у ряді індустріальних областей — Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській. Особлива роль належить селищам, розташованим у приміській зоні великих міст. Часто вони виконують функції «спален» для тих людей, які працюють у містах.

Зустрічаються й дрібніші селища — наприклад, курортні. До них належать населені пункти, кількість населення в яких складає не менше двох тисяч постійних жителів, а кількість людей, які щороку прибувають для лікування та відпочинку, становить не менше половини від кількості постійних жителів.

Міста відіграють важливу роль в економічному, політичному, науковому та культурному житті окремих держав і всього світу. Тут перебувають органи державної влади та місцевого самоврядування, великі промислові підприємства й заклади освіти, фінансові й торговельні установи, підприємства транспорту та зв'язку. У містах високий рівень благоустрою. Тут багато місць, де можна відпочити й розважитися — наприклад, театри, парки, кафе, клуби.

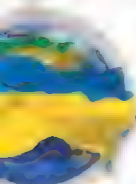
Перенаселеність міст, висока вартість житла в їх центральній частині стимулюють переїзд населення з міст у передмістя. Це призводить до того, що міський спосіб життя з його зовнішніми атрибутами — сучасними житловими будинками, промисловими підприємствами, транспортними магістралями — «порушує» офіційні межі міста й одержує поширення в його найближчих околицях.

Держпром. Харків

МАЛЬОВНИЧІ СЕЛА ТА ВСАМІТНЕНІ ХУТОРИ

У різних країнах світу до сільських населених пунктів належать села, селища, хутори, станиці, кишлаки, аули. Вони з'явилися значно раніше за міста. Це природно, адже землеробство й тваринництво зародилися в прадавні часи, ще до утворення держав. Вирощування сільськогосподарських рослин і тварин, поряд із рибальством, і досі залишається основним видом діяльності в сільських населених пунктах.

До революції 1917 року село відрізнялося від селища: у селі обов'язково була церква. Тому, воно було центром сільського приходу, що поєднує кілька прилеглих селищ. У радянський час села часто виконували роль центральної садиби. Саме тут розміщувалися підприємства з переробки продуктів селянської праці: млини, лісопилки, крупорушки.

В Україні найпоширеніші села, хутори та присілки (невеликі поселення, розташовані поблизу сіл). Кількість жителів у них різна й може коливатися від кількох людей у хуторах до декількох тисяч у великих селах. Це пояснюється природними умовами, місцевими традиціями, особливостями розвитку сільського господарства. Але й для сіл і хуторів характерний тісний зв'язок місцевих жителів із природним середовищем, у першу чергу із землею.

Середня людність українського села перевищує п'ятсот осіб. Однак від регіону до регіону вона змінюється. Так, у Поліссі села невеликі від 200 до 500 жителів. У лісостеповій зоні кількість населення великих сіл перевищує 1500 осіб. Ще більша людність сіл Причорномор'я.

Хутірська система розселення виникла під час проведення столипінської аграрної реформи 1905 року. В цей період у деяких районах України відбувалося переселення людей із сіл на територію їхніх земельних наділів.

Хутірська система розселення має деякі переваги. Вона не обмежує індивідуальність власника, дозволяючи йому організувати господарство за своїм розсудом, швидко пристосуватися до умов, що змінюються. Недоліком такої системи розселення є віддаленість поселень від великих населених пунктів і шляхів.

Особливості розташування та планування сільських населених пунктів багато в чому визначаються природними умовами. У лісостеповій і степовій зонах вони часто розташовані поблизу рік, а в лісовій, де розповсюджені заболочені землі, розташовуються на узвишшях. У горах села часто простираються довгою «змійкою» вздовж річок.

Хутори являють собою окремі селянські садиби, розосереджені на значній площі. Вони найбільш характерні для гірських районів (Карпати), Полтавської рівнини та Волинської височини. Зазвичай хутір містить у собі до десятка будинків. Часто він буває сімейним.

Село в Поліссі

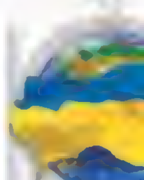
Підгортання ланів

Найгустіша мережа сіл у Львівській, Тернопільській, Хмельницькій і Полтавській областях, найбільш розріджена — у Херсонській, Луганській, Запорізькій, Одеській областях і Автономній Республіці Крим.

Три чверті сільського населення України проживає в середніх і великих селах із кількістю жителів від 200 до 300 тисяч. Такі поселення поширені в центральній і південній частинах країни. Це найбільш масові типи сіл в Україні.

Між міськими та сільськими населеними пунктами завжди існували тісні зв'язки. Місто забезпечує сільське господарство і жителів сільських поселень промисловою продукцією (техніка, добрива, товари народного споживання, у тому числі одяг і взуття). Сільське населення поставляє місту продукцію землеробства і тваринництва. Частина її безпосередньо вживається городянами — наприклад, молоко, овочі, фрукти,— а решта продукції використовується промисловими підприємствами для виробництва продуктів харчування, тканин, виробів із шкіри.

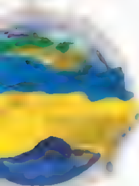
У розвинених країнах світу частка сільського населення скорочується. Ще швидше тут знижується кількість людей зайнятих у сільському господарстві. Причому виробництво сільськогосподарської продукції неухильно зростає. Це пояснюється широким застосуванням високопродуктивної техніки, добрив і засобів боротьби зі шкідниками рослин, використанням урожайних сортів рослин і продуктивних видів худоби.

Хата на Полтавщині

КРАЇНА МАЙСТРІВ

Людина розумна — так називають учені сучасних землян. Їхній розум спрямований на те, щоб зробити життя краще. Хоча людство порівняно з матінкою-землею перебуває в дитячому віці, воно зуміло домогтися великих успіхів, особливо за останні сто років. Щоб переконатися в цьому, вам достатньо озирнутися в усі боки, вочевидь у вашому домі є радіоприймач, холодильник, пральна машина, телевізор. Нашим далеким предкам і на думку не спадала можливість створення техніки, здатної «говорити», «виробляти холод», «прати білизну», «показувати картинки, що рухаються», а ми вже не уявляємо своє життя без цих чудес. Та й чудесами їх не назвеш, адже це — плоди праці оточуючих людей.

Україна належить до числа деяких країн, які мають необхідний потенціал для виробництва пасажирських і супервантажних транспортних літаків із дальністю польоту до десяти тисяч кілометрів. Родоначальником транспортних літаків великої вантажопідйомності був Ан-22 створений Авіаційним науково-технічним комплексом імені О. К. Антонова «Антей». Згодом на повітряних трасах з'явилися Ан-124 «Руслан» і Ан-225 «Мрія».

Сучасній людині є де прикласти свої сили: існують тисячі різних професій, більшість із яких пов'язані з сільським господарством, промисловістю та сферою послуг.

Ан-225 «Мрія»

Нині в Україні створено новий пасажирський реактивний літак Ан-148. Будівництво перших серійних екземплярів розпочато в Києві та Воронежі (Росія). До виробництва літака залучено десятки підприємств обох країн. Базовим варіантом є регіональний літак, що буде перевозити від 70 до 80 пасажирів.

Найдавнішу історію має сільське господарство. В Україні хліборобська праця відома від часів трипільської культури, що існувала п'ять тисяч років тому. Найдавніші племена, які жили на території країни в ті далекі часи, не тільки вирощували пшеницю і ячмінь, але й розводили різноманітну худобу, вміли будувати великі глинобитні будинки. І нині важка, кропітка праця українських хліборобів корис-

тується великою пошаною. Завдяки їхнім старанням на вашому столі опиняються пахучий коровай, розсипчаста картопля, смачне молоко, червонощокий помідор, соковите яблуко.

Україна бере участь у міжнародній програмі «Морський старт». Її основою є плавучий космодром для запуску ракет «Зеніт». Ідея морського космодрому полягає в тому, щоб доставляти ракету по морю в район екватора, де умови для запуску — найкращі. Програма «Морський старт» почала здійснюватися в 1995 році спільними зусиллями американської компанії «Боїнг», українськими конструкторськими бюро «Південне» та «Південмаш», російською компанією «Енергія» і норвезькою суднобудівною фірмою «Кваярнер».

Сучасне сільське господарство не тільки годує людей, але й дає сировину для промислових підприємств. Із допомогою різноманітного устаткування на них із зерна роблять борошно, із молока — сир, із помідорів — томатну пасту, із льону — тканини. Але продукти харчування й одяг — не найголовніша продукція сучасної промисловості. На сучасних заводах і фабриках роблять усе, що ви бачите у себе вдома, й те, про що знаєте тільки з книжок і телевізійних передач, починаючи від будівельних матеріалів, із яких зведено будинок, і закінчуючи символом сучасної епохи — комп'ютером. Саме промисловість є основним «двигуном» економічного розвитку людства в останні двісті років.

Новокраматорський машинобудівний завод (м. Краматорськ, Донецька область) — найбільший в Україні виробник унікального металургійного, гірничорудного, підйомно-транспортного устаткування. Виготовлені тут машини й устаткування працюють у більш ніж п'ятдесяти країнах миру. Найбільш відома продукція — прокатні стани, крокуючі екскаватори, мостові крани, гірничодобувні комплекси.

Українській промисловості під силу створювати сучасні автомобілі й матеріали, яких немає в природі, відправити на навколоземну орбіту супутник і використовувати енергію мирного атома. Вона забезпечує сільське господарство тракторами та комбайнами, добривами й засобами захисту рослин, вона дає можливість розвиватися сфері послуг.

Люди, які працюють у сфері послуг, справді надають різноманітні послуги: вони піклувалися про вас у дитячому садку і ремонтували ваше взуття, вони лагодять ваші телевізори та мобільники, перевозять ваші меблі з квартири на квартиру, надають довідки по телефону тощо.

У спеціальному цеху-лабораторії заводу «Південмаш» (Дніпропетровськ) було створено супутник, що вивів із Північного моря караван суден, які перевозили золото з копалень і потрапили в зону зледеніння. Підприємство продовжує боротися за місце на ринку космічної техніки. Завдяки наявності унікальних космічних технологій тут уперше в світі організоване серійне виробництво уніфікованих платформ космічних апаратів і спеціалізованих космічних апаратів на їхній базі.

Харківське підприємство «Турбоатом» будує турбіни для електростанцій різного типу. За обсягом поставок турбін для атомних електростанцій воно посідає четверте місце у світі. Виготовленими в Харкові турбінами оснащені АЕС «Ловіїса» у Фінляндії та «Пакш» в Угорщині, які входять у десятку найкращих атомних електростанцій світу.

Старт ракети «Січ-2» у Чорному морі

ЛЮБІТЬ І БЕРЕЖІТЬ СВІЙ КРАЙ

Якщо в сонячний день піднятися на одну з гір Криму, то відкриється захоплююча картина: перед вами обриси кам'яних «хвиль» гірських хребтів, удалечині блакитний простір Чорного моря з білою облямівкою прибою та гострокрилими чайками. Поруч із вами ковила, що погойдує шовковистим «волоссям», і витончена кримська сосна, яка самотньо росте над самим урвищем.

Протягом останніх століть люди активно перетворюють природу. Найбільш відчутного, різноманітного й суперечливого впливу зазнає біосфера. Люди винищили велику кількість тварин, що призвело до різкого скорочення чисельності багатьох видів, а деякі опинилися на грані зникнення. Тільки за останні чотириста років із лиця Землі назавжди зникли близько 100 видів птахів і понад 60 видів ссавців, серед них європейський ібіс, тур, тарпан.

Здається, ніщо не в змозі порушити цієї первозданної природи. Але варто придивитися уважніше — і ви побачите плоди діяльності людини. Внизу невелике водоймище, біля підніжжя гори стрункими рядами ростуть персики із червонощокими плодами; вдалечині видніє серпантин гірської дороги, по якому стрімко мчать автомобілі.

Сучасна людина «озброєна» знаннями та різноманітною технікою, тому вона може перекривати могутні ріки й будувати величезні міста, створювати нові сорти рослин і опускатися в морські глибини. Її могутність настільки велика, що стала причиною зміни природи, у першу чергу рослин, тварин, ґрунтів, рік.

Будучи найбільш активною частиною біосфери, людина втручається в процеси, що там відбуваються, перетворює оболонку життя. Перетворення набуло таких масштабів, що перед людством постало питання про збереження найбільш типових (еталонних) ділянок біосфери. Для цього на планеті розгорнуто створення всесвітньої системи біосферних заповідників. На цих природоохоронних територіях охороняються рідкісні та зникаючі види рослин і тварин. Нині у світі налічується близько трьохсот біосферних заповідників, три з них розташовані в Україні.

В окремих випадках людина повністю перетворила природу. Це характерно для антропогенних комплексів. Найбільш яскравим прикладом такого комплексу є територія великих міст. Тут не збереглося природної рослинності, майже немає диких тварин, є свої кліматичні особливості.

У районах, де вівся видобуток корисних копалин, залишаються кар'єри, відвали, терикони. Вони займають великі площі, вітер несе за сотні кілометрів від них пил, засипаючи поля та забруднюючи атмосферу. Порушені в ході людської діяльності ділянки землі необхідно відновлювати. Для цього їх вирівнюють, зверху насипають ґрунт і саджають дерева та чагарники.

Лісова пожежа

Природа посилає нам попереджувальний сигнал: зупиніться й подумайте, чи потрібно рубати дерево, чи, може, спочатку посадити десяток нових; чи потрібно добувати все більше корисних копалин, чи, може, навчитися ощадливо витрачати їх; чи потрібно створювати рукотворні гори з відходів і сміття, чи, може, спробувати вдруге використовувати їх як сировину.

Вивчати природу можна в ході екскурсій, подорожей, туристичних походів, просто під час прогулянки. При цьому можна використовувати різні джерела географічних знань, у першу чергу карти. Нині видано багато крупномасштабних топографічних карт, планів населених пунктів, інших картографічних і довідкових матеріалів, вони допоможуть вам більше дізнатися про свій край.

Забезпечити гармонічний розвиток людини й природи можуть тільки ті люди, які знають і люблять свій край. Дуже важливо бути уважним і небайдужим до того, що відбувається поруч із вами. Міліє річка чи забруднюється озеро, гинуть рослини чи зникають тварини, треба постаратися розібратися в причинах цих процесів, звернути увагу дорослих на них. Природа вашого краю потребує поваги до себе і дбайливого захисту.

Для очищення повітря необхідно ширше використовувати простий, випробуваний десятиліттями спосіб — висаджування дерев. Рослини можна назвати живими «пилососами». Вони збирають пил на своєму листі, потім він змивається дощем — і «пилосос» знову готовий до роботи. Краще за всіх «пилососять» атмосферу в'яз і бузок.

Тур

Сумна доля первісного бика — тура, що жив на величезних просторах Євразії й Північної Африки. До появи людини в цієї сильної тварини не було небезпечних ворогів, він розправлявся з будь-яким хижаком. Початок зникнення первісного бика в Європі збігся з масовим знищенням лісів у IX—XI століттях. У XII столітті ці тварини ще зустрічалися в басейні р. Дніпро. Останній тур на Землі загинув у 1627 році.

Щороку із земних «комор» країни видобуваються мільйони тонн корисних копалин. Уявіть, скільки безцінного земного багатства людство витратило за всю історію свого існування! Але ж вони виснажуються. Тому потрібно дбайливо використовувати наявні ресурси. Так, у процесі видобутку, частина копалин залишається в земних надрах, відтак гостро постає питання про повний видобуток і використання всіх добутих речовин.

Терикон. Донбас

Науково-популярне видання

УКРАЇНА НА КАРТІ СВІТУ

Головний редактор Н. В. Бірічева. Редактор О. М. Кожушко. Технічний редактор С. В. Вітковський.
Коректор Н. В. Красна. Комп'ютерна верстка К. С. Герасимова.

Код Р11581У. Підписано до друку 15.04.2010. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Франклін. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 6,72.

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 3323 від 26.11.2008.
61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.
Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-90-87;
Дніпропетровську (056) 785-01-74, (067) 635-19-85; Донецьку (062) 345-98-24;
Києві (044) 417-20-80, 463-73-64, 417-22-80; Кривому Розі (056) 401-27-11;
Луганську (0642) 58-63-80; Львові (067) 340-36-60, (067) 416-16-56, (032) 244-14-36, 243-08-85;
Одесі (068) 252-18-88, (0482) 681-399, (048) 717-35-02; Рівному (097) 481-14-67, (067) 68-91-905;
Севастополі (0692) 44-37-21; Сімферополі (067) 692-32-43;
Тернополі (0352) 49-58-36, (067) 395-33-05, (067) 350-19-05;
Хмельницькому (050) 206-78-48, (068) 173-72-8; Черкасах (0472) 64-41-07; (050) 533-38-43;
Чернівцях (050) 081-19-12.

E-mail: deti@ranok.kharkov.ua

Дистриб'ютор у Росії: ТОВ «Ранок»,
м. Москва, вул. Котляковська, буд. 8/10, оф. 31-1,
тел.: (499) 794 16 89, (901) 599-50-88, факс (499) 794-16-89, e-mail: ranok.moscow@mail.ru
м. Бєлгород, вул. Комунальна, 2, оф. 36
тел.: (4722) 58-74-37, 37-19-49, факс (4722) 56 95 12, e-mail: ranok1@yandex.ru

«Книга поштою»: 61045 Харків, а/с 3355. Тел. (057) 717-74-55, (067) 546-53-73 (для SMS).
E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua
www.ranok.com.ua

Книга розповідає про географічне положення нашої країни, про характер її рельєфу та багатства надр, про народні звичаї та систему господарювання в різних регіонах. Окрему увагу приділено міжнародним відносинам України та семи країнам, що її оточують.

Вона дасть змогу дізнатися:

- *про особливості кожного із регіонів України;*
- *про її клімат, гори та рівнини, моря, річки та озера;*
- *про гамірні міста, мальовничі села та всамітнені хутори;*
- *про міжнародні політичні та економічні стосунки.*

Книга буде цікавою для широкого кола читачів. Вона стане джерелом додаткових знань для школярів і студентів, які вивчають географію України.

www.ranok.com.ua

